

De slag bij het Lechfeld 955 n. Chr.

Over het nut van de normalistic approach van Bowlus.

Universiteit van Utrecht

Onderzoekseminar 3

Bachelor scriptie geschiedenis

Naam: Anton Zweistra

Studentnummer: 3539040

Docent: dr. Rob Meens

Deeltijd: 2013-2014

Aantal woorden: 10997

Voorwoord

Deze bachelor scriptie is het eindresultaat van 5 jaar studie aan de universiteit Utrecht. In deze 5 jaar heb ik het academische werk en denk niveau wat aan een universitaire opleiding verbonden is kunnen leren. Dat ging niet vanzelf en heeft veel inzet, doorzettingsvermogen en ook lessen uit mislukkingen gekost. In zekere zin is dit voor mij ook een rehabilitatie. Wat ik op de middelbare school heb laten liggen weet ik nu alsnog waar te maken.

Het onderwerp van dit onderzoekseminar, oorlog en religie, was leerzaam, inspirerend en uitdagend. Niet alleen vanwege de raakvlakken die ik heb als defensieambtenaar maar ook mijn eigen religieuze achtergrond heeft mij met dit onderwerp verbonden. Het thema vertalen naar een onderwerp voor een scriptie vond ik een uitdaging. Onder de inspirerende leiding van dr. Meens heeft die praktische invulling vorm kunnen krijgen.

Tijdens dit onderzoekseminar en de periode waarin ik deze scriptie heb geschreven heb ik naast de inspiratie en verdieping ook tegenslagen moeten verwerken. In de eerste weken werden de consequenties van de reorganisatie binnen Defensie voor mij persoonlijk duidelijk. Hoewel mijn baan behouden bleef heeft de onrust en onzekerheid invloed gehad op mijn presteren in de eerste weken. Wat me echter dieper raakte was het toch wel onverwacht snelle overlijden van mijn opa. In veel opzichten is deze man een voorbeeld voor mij geworden. Als 85 jarige runde hij nog zijn eigen zorgonderneming en tot drie maanden geleden stond hij kwiek en opgewekt als een ware tuinier zijn moestuin te onderhouden. Op de achtergrond is hij een grote steun geweest. Hij vroeg altijd met interesse naar mijn studie en greep die momenten ook aan om over het verleden en de betekenis daarvan te praten.

Deze scriptie draag ik daarom op aan,

Marinus Boogaard

11 februari 1924 – 27 september 2013.

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	4
1.1 Introductie thema religie en oorlog in de middeleeuwen.....	4
1.2 Religie en oorlog in de vroege middeleeuwen.....	4,5
1.3 Probleemstelling.....	6
2. Betoog deel 1.....	7
2.1 De militaire geschiedschrijving van de middeleeuwen.....	7,8
2.2 De slag bij het Lechfeld en de bronnen.....	8,9
2.3 Overzicht van de bestaande interpretaties.....	9,10
2.3 De interpretatie van Charles R. Bowlus nader besproken.....	10-13
3. Betoog deel 2.....	14
3.1 Analyse en interpretatie van de bronnen op militaire componenten.....	14
3.3.1 Wat zeggen de bronnen over het Ottoonse leger?.....	14-17
3.3.2 Wat zeggen de bronnen over het Magyaarse leger?.....	17-19
3.2 Mijn interpretatie van de slag bij het Lechfeld.....	19-22
4. Conclusie.....	23
5. Literatuurlijst.....	24-26
Bijlage: Integrale weergave van de drie geselecteerde bronnen	

1. Inleiding

1.1 Religie en oorlog

Oorlog en religie lijken onlosmakelijk met elkaar verbonden te zijn. Tijdloos en universeel zichtbaar in zo ongeveer elke oorlog, maatschappij en geografische plaats. Vandaag de dag bijvoorbeeld zichtbaar in de strijd in Syrië. In eerste instantie door het “westen” geïnterpreteerd als een nieuwe golf van democratie en vrijheid alsof we een nieuwe val van de muur in 1989 meemaken. Inmiddels dringt de realiteit van dit conflict en de religieuze kern van deze strijd ook in de westerse interpretatie door. Niet alleen dat, in de marge weten we inmiddels dat het westen deze bestaande religieuze spanningen enorm heeft aangewakkerd door juist die facties te ondersteunen met wapens, geld en training die de meest extreme religieuze opvattingen hebben. Het “seculiere” westen dat deze religieuze irrationaliteit al lang achter zich zou hebben gelaten toont hier evengoed een irrationeel geloof te hebben, de “religie van de democratie”. Het is bereid daarvoor oorlog te voeren zoals de invasie van Libië laat zien. Inmiddels is de ware motivatie, de fundamentalistische islamitische theocratie, van onze nieuwe democratische vrienden boven water gekomen. Weet het westen dan zo weinig van haar eigen religieuze verleden dat het zich hier blind in heeft gestort?

1.2 Religie en oorlog in de vroege middeleeuwen

Is het interpreteren van eigentijdse gebeurtenissen al doorspekt van oorlog en religie hoe is dat dan in andere tijden? Tijdens het lezen van bronnen uit de late oudheid en de middeleeuwen valt de hedendaagse lezer op hoe nauw verweven religie en oorlog waren. Het is duidelijk dat de auteurs bovenmenselijke sturing en ingrijpen in het aardse leven volstrekt normaal vonden. Ze beschrijven uitgebreid hoe mensen in verschillende samenlevingen door religieuze rituelen zowel collectief als individueel deze bovenmenselijke macht te hulp riepen. Dit geldt niet alleen voor de voorchristelijke religies, ook het christendom zelf zocht naar manieren om God te hulp te roepen in alledaagse dingen maar ook in oorlog. Of misschien zelfs juist in oorlog? In de periode van 300 tot ongeveer 1215 na Christus is namelijk een bijzondere ontwikkeling te zien in de attitude van het Christendom ten opzichte van geweld. Een religie die in essentie pacifistisch is transformeerde en omarmde geweld als een functioneel middel ter bescherming en uitbreiding van het geloof tot in de periode van de kruistochten waar christelijke leiders martelaarschap voor en massamoord uit naam van God aanmoedigden.

De belangrijkste ontwikkelingen in deze periode zijn de kerstening van de oude Romeinse oorlogsreligie, integratie van lokale rituelen, vernieuwingen onder de Karolingers en de ontwikkelingen rondom de Eerste Kruistocht waarin heilige oorlog, martelaarschap en individueel handelen versus het heil van de hele onderneming konden samensmelten. Deze ontwikkelingen maakten de transformatie van “Gij zult niet doden” tot “Dood hen allen God kent de zijnen” mogelijk. Het zwaard werd zo het pad naar verlossing. In de expressie van deze twee genoemde principes heeft het christendom zich laten gelden. Die expressie kreeg vorm in rituelen die belangrijk waren voor identiteitsvorming omdat het de groep apart zette en zingeving voor het individu en het collectief gaf. Religie en oorlog zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden, het was belangrijk om de zaak waarvoor men vocht te legitimeren, om cohesie tussen elite, bevolking en leger na te streven, om legers te disciplineren en de individuele soldaat gerust te stellen. Dit kon een sfeer creëren waarbij het leger daadwerkelijk gemotiveerd werd om op alles of niets te vechten waar dat anders niet het geval zou zijn. Interessant is hierin de notie van McCormick die de vraag hoe het christendom maatschappelijke dominantie wist te krijgen verbindt met het idee dat de integratie van religie en staat door de institutionalisering van het christendom in oorlog plaatsvond.¹

1 McCormick, M, *The Liturgy of war from Antiquity to the Crusades*, in: D.L. Bergen (ed.) *The Sword of the Lord: Military Chaplains from the First to the Twenty-First Century*, Notre Dame 2004, p. 45-67.

Deze visie op geloof, oorlog, samenleving en de individuele rol daarin is voor velen in de westerse wereld zo vreemd en zo ver verwijderd van de "rationele" en relatief geweldloze hedendaagse samenleving dat dit het verstaan van deze periode ernstig in de weg staat. Oorlog is tegenwoordig gebaseerd op ideeën van laat 19e eeuwse strategische denkers zoals Von Clausewitz en Jomini². Elke moderne leger doctrine, van de landen verbonden in de NAVO, gaat hierop terug. Oorlog wordt gezien als een verlengstuk van politiek waarbij rationele strategieën per definitie grenzen hebben die erop gericht zijn binnen een conflict de gestelde doelen te behalen tegen aanvaardbare kosten. Uitgewerkt in beginselen zoals doelgericht handelen, concentratie van middelen, snelheid, behouden van het initiatief, flexibiliteit, eenhoofdige leiding, verrassing en eenvoud voert een leger de opdracht uit.³ Op individueel niveau zien we de militair die ingekaderd wordt in een hiërarchische structuur, intensief getraind wordt en zijn/haar motivatie vind in salaris, krijgers- en "dril" cultuur. Zo wordt de motivatie van individuele soldaten tot het niveau van een peloton in hedendaagse handleidingen samengevat als het "*building will by skill through training*" en in formules samengevat zoals "*skillxwillxdrill=kill*".⁴ Het trainen van "*skill*" geeft de soldaten "*job satisfaction*", kweekt de gewenste cohesie en het idee van militaire plicht. De motivatie voor de hedendaagse militair om te vechten is dan enigszins gesimplificeerd de notie dat de militair vecht voor zijn/haar buddy naast hem.⁵

Hoe aantrekkelijk deze denkwijze en militaire doctrine lijkt te zijn, het biedt geen antwoord op andere concepten en strategieën zoals de revolutionaire oorlogsvoering van Mao en Giap en de actuele strijd tegen het (islamitisch) terrorisme⁶. De tegenstanders voeren de strijd op basis van andere spelregels en laten zich niet verleiden de strijd op de conventionele wijze te voeren. Wat westerse legers als zinloze opoffering en irrationele doelen zouden zien is voor deze tegenstanders wel zinvol of zelfs volstrekt vanzelfsprekend. In andere werelddelen zijn ideeën over oorlog, samenleving, geloof en de individuele rol daarin misschien niet zo ver verwijderd van de middeleeuwse opvattingen in het westen daarover. Een verhelderende stap zou kunnen zijn om te kijken naar hedendaagse voorbeelden daarvan zoals de intrigerend woorden van generaal-majoor Suleimani over het slagveld, martelaarschap, moraliteit en individueel handelen; "*The battlefield is mankind's lost paradise the paradise in which morality and human conduct are at their highest*".⁷

2 Voor een goede inleidende bespreking van deze twee invloedrijke strategische denkers verwijs ik naar het boek *Makers of Modern Strategy, from Machiavelli to the Nuclear Age*, Peter Paret (ed.), Princeton University Press, New Jersey, 1986, hoofdstuk 6 en 7.

3 Teitler, Bosch, Klinkert, e.a., *Inleiding Militaire Strategie*, Koninklijke Militaire Academie Breda. Hoofdstuk Algemene Beschouwingen over Strategie.

4 Malone, D., *Small Unit Leadership, A Commonsense Approach*, (Presidio Press Novato 1983) 68, 90

5 Ibid, een korte opsomming van de redenen voor soldaten om te vechten wordt gegeven op bladzijde 3 en 4.

6 Tse-toeng, Mao, *Guerrilla-Oorlogvoering*, 1937 in: ed. Charles, Hofland en Vrijman, Kwadraatpocket 8, 1965, Amsterdam.

7 http://www.newyorker.com/reporting/2013/09/30/130930fa_fact_filkins?currentPage=all, Hoewel de Engelse vertaling mogelijk niet volledig en/of gekleurd is lijkt het er sterk op dat de woorden van Suleimani correct zijn weergegeven. Ik gebruik deze tekst omdat de Iraanse Islamitische Revolutie voor de discussie over religie en geweld, middeleeuwse ideeën over slagveld, martelaarschap en heilige oorlog verhelderend kan zijn. Zijn beschrijving behandelt op een vergelijkbare wijze de relatie tussen deze elementen als auteurs in de bronnen over de strijd tegen de ongelovigen en/of de andersgelovigen in de onderzochte periode.

1.3 Probleemstelling

In deze scriptie staat een korte episode, de slag bij het Lechfeld in 955, uit de periode van 300 tot c. 1215 n. Chr. centraal. Twee intern gecompliceerde en verdeelde partijen stonden tegenover elkaar.⁸ Het Oost-Frankische rijk onder aanvoering van koning Otto I en het Magyaarse leger onder leiding van horka Buclu tegenover elkaar.⁹ Magyaarse legers trokken vanaf ongeveer 862 n.Chr. regelmatig op rooftocht door Europa, vestigden zich vanaf 895 permanent in het huidige Hongarije en voerden hun rooftochten vandaar verder uit waarbij ze zelfs tot in het huidige Spanje wisten door te dringen.¹⁰

In een samenleving die gedomineerd en zelfs georganiseerd werd door oorlogsvoering kreeg de strijd tegen deze Magyaarse dreiging een groeiende religieuze betekenis.¹¹ Dat is goed terug te zien in de manier waarop de auteurs van contemporaine bronnen de wreedheden tegen de Magyaren legitimeren. Goddelijke wraak op goddeloze wilden die het voortbestaan van de christelijke samenleving bedreigden.¹² We zien hier een praktisch voorbeeld van de transformatie van "Gij zult niet doden" tot geweld als een functioneel middel ter bescherming en uitbreiding van het geloof. Het slagveld als "verloren weg naar het paradijs" zien we sterk terug in de toespraak van koning Otto en ten slotte zien we in de rituelen voorafgaand aan de strijd een voorbeeld van de integratie van religie en staat door de institutionalisering van het christendom in oorlog.

In de bespreking van deze slag staat de interpretatie, specifiek de deels normalistische en deels interdisciplinaire methode van Charles R. Bowlus centraal. Normalistisch onderzoek is een vorm van onderzoek waarbij het uitgangspunt is dat er onveranderlijke normatieve regels voor (militaire) geschiedenis zijn die aangevuld met het rationele model van waarschijnlijkheid het mogelijk maakt reconstructies van historische gebeurtenissen te maken.¹³ De interdisciplinaire methode van Bowlus is uniek omdat hij sub-wetenschappen zoals archeologie en andere bronnen zoals klimatologische weermodellen weet te combineren met traditionele schriftelijke bronnen. Tegenover deze benadering staat de interculturele benadering die niet gericht is op de reconstructie van historische gebeurtenissen maar op de cultuurgeschiedenis en conflicten vanuit culturele oorzaken probeert te verklaren en te duiden. Deze benadering kies ik niet omdat deze methode een te statische tegenstelling tussen culturen veronderstelt. Zeker in de periode waar we het over hebben waarin verschillende rijken een multi-etnische, multiculturele en multireligieuze samenleving kennen zoals dat in het bijzonder voor de Magyaarse samenleving waar bijvoorbeeld Slaven en Bulgaren uit pragmatische overwegingen een plek kregen van toepassing was.¹⁴ Hoewel het conflict tussen de Magyaren en de Ottonen heel goed in interculturele conflictbegrippen valt te duiden zegt dat eigenlijk niks over de aard van het conflict noch verklaart het de heftigheid van de strijd. Wat mij aan deze methode meer tegenstaat is dat, hoewel de methode als neutraal wordt gepresenteerd, geweld snel in moreel-ethische begrippen wordt geïnterpreteerd.¹⁵

8 Zowel het Oost-Frankische rijk als de Magyaarse tribale alliantie hadden een ingewikkelde politieke en sociaal maatschappelijke ordening. Tegenstellingen binnen de elites en tussen de sociale groepen leidden geregeld tot burgeroorlogen en opstanden in het Oost-Francia zoals in 954 n.Chr. De Magyaarse tribale samenleving bestond uit ten minste zeven, (de "hétmagyar" Jenő, Kér, Keszi, Kürt-Gyarmat, Megyer, Nyék en Tarján) en waarschijnlijk zelfs tien stammen. (Khazaren, Kabaren en Szekelys). Voor een uitgebreide bespreking van de Magyaren zie Róna-Tas, A., *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages: An Introduction to Early Hungarian History*, Budapest 1999.

9 Voor een eenduidige leesbaarheid gebruik ik de term Ottonen en Liudulfs om de Oost-Franken aan te duiden en Magyaren om de Magyaren/Hongaren aan te duiden. De eerste term slaat op de Saksische en Salische familienaam van de Ottonse dynastie en de tweede term heeft een onduidelijke oorsprong maar wordt algemeen geaccepteerd als naam voor de "oer-Hongaren". De naam is waarschijnlijk afgeleid van een van de zeven stamnamen namelijk Megyer.

10 Leyser, K.J., *The Battle at the Lech, 955*, 45-47. Vanaf 895 registreert hij dertig raids.

11 Reuter, T., *Carolingian and Ottonian Warfare*, 13.

12 Zie bijvoorbeeld de beschrijving van de Magyaren door Regino van Prüm in zijn kroniek, boek II, 889.

13 Voor een uitgebreidere discussie zie Guy Halsall, *Warfare and Society in the Barbarian West 450-900*, p 1-19

14 Gundisch, K, *Gruppenprivilegien im mittelalterlichen Konigreich Ungarn* in; Die Szekler in Siebenburgen. Von der privilegierten Sondergemeinde zur ethnischen Gruppe, ed. Niedermaier, P, Keulen 2009 p. 108-125.

15 Ik leun hier sterk op de door Nirenberg geciteerde uitspraak van Marc Bloch; "The truth of the dictum that

Ik zal kort stilstaan bij de bestaande interpretaties en uitvoerig die van Bowlus behandelen. De probleemstelling van deze scriptie is de vraag of Bowlus methode aanvaardbaar is. Het gaat dan om zijn reconstructie op basis van de bronnen van de omstandigheden voorafgaand aan, de slag zelf en de nasleep ervan. Daarnaast zal ik proberen op basis van een nauwgezette lezing van de geselecteerde bronnen aanwijzingen voor militaire organisatie, tactiek, strategie en de eigenlijke strijd voor het voetlicht te brengen. Mogelijk is er ook een verband te leggen tussen deze aanwijzingen en de ideeën van David S. Bachrach.¹⁶

the present shapes the past is nowhere more evident than in the effects of World War II on historical writing about European minorities". Zoals Nirenberg aangeeft zien verschillende wetenschappers de "donkere middeleeuwen" als het keerpunt in de Europese geschiedenis waarin Europa een onderbewuste intolerantie ontwikkelde tegen alles wat "vreemd" was en de zaden werden gezaaid voor de latere "persecuting society" ten tijde van de Inquisitie wat culmineerde in de "eeuw van de genocide". Nirenberg richt zijn onderzoek tot het lot van Joden, Leprozen, Moslims, Heksen, Ketteren en andere minderheden in zuid-Frankrijk en Noord-oost Spanje van ongeveer 1200 tot 1600. Toch geeft hij ook aan dat het onderzoek naar perioden van extreem geweld in de middeleeuwen, of dat nu tegen minderheden of in oorlogen tegen vreemde culturen en volken werd uitgeoefend, zich nauwelijks weet te onttrekken aan invloed zoals Bloch verwoordde. Ik neem de vrijheid om Nirenberg's ideeën en Bloch's uitspraak breder te trekken naar de slag bij het Lechfeld. De bronnen beschrijven namelijk de genadeloze moord op de vluchtende Magyaren en de executies van gevangenen genomen Magyaren. Hoe eenvoudig lijkt deze slag dan te passen in het beeld van een middeleeuwse samenleving die de zaden van genocide in zich droeg. Gechargeerd gezegd, de Duitse koning Otto I deed toen al aan massamoord of misschien zelfs genocide. Het is precies dit element wat de onderzoeker moet voorkomen. De interculturele benadering van het conflict kan dat in mijn ogen niet vanwege de sterke verbinding tussen de schaduw van wat Bloch in zijn uitspraak naar voren brengt en het moreel-ethische interculturele begrippenkader. Nirenberg, D., *Communities of Violence, Persecution of Minorities in the Middle Ages*, New Jersey 1996, Introduction p. 3 ev.

16 Bachrach, David, S., *Religion and the Conduct of War c.300-1215*, (Woodbridge 2003) Introduction.

2. Betoog deel 1

2.1 De militaire geschiedschrijving van de Middeleeuwen

De militaire geschiedschrijving van de middeleeuwen als zelfstandig wetenschappelijk onderwerp van onderzoek is een uitdaging.¹⁷ Traditioneel is de militaire geschiedschrijving gericht op het beantwoorden van de vraag “*wie es eigenlijk gewesen*” is, het historisme. Dat is inherent aan de militaire historie omdat het idee is dat kennis van de historische werkelijkheid inzicht geven in de details die beslissend waren. Aan het historisme kleven echter de nodige bezwaren die in wetenschapsfilosofische discussies uitvoerig zijn belicht. Concreet betekent dit dat de uitgangspositie van militaire studies over de middeleeuwen lang het idee van feodaliteit is geweest die echter wankelen met de discussie over de vraag of er überhaupt wel sprake was van een feodaal systeem. Vasthouden aan dit idee leidt tot het stellen van wetenschappelijk achterhaalde vragen en studies die geen verstrekkende invloed op bestaande of op de vorming van nieuwe interpretaties hebben.

Als militair historicus is het daarom zaak de normalistische methode in een raamwerk in te kaderen dat deze valkuil voorkomt. Dat raamwerk moet gericht zijn op het meest onderscheidenlijke karakter van oorlog en juist niet op details zoals de belangrijkste personen, of de belangrijkste veldslagen of breder een specifieke bron. Het karakteristieke aan oorlog of conflict is het gebruik van geweld. Ik stel voor om het model van David Nirenberg als raamwerk te gebruiken.¹⁸ In zijn studie naar het geweld tegen minderheden in Spanje en Zuid-Frankrijk tijdens de hoge en late middeleeuwen heeft hij het gebruik van geweld als kern genomen en de vraag gesteld hoe dat geweld zich verhoudt tot maatschappelijke ordening, samenhang en tijdelijke ineenstorting van middeleeuwse samenlevingen. Nirenberg definieert daarbij drie soorten geweld te weten alledaags geweld, structureel geweld en cataclysmisch geweld. De eerste twee soorten geweld hebben een constructieve functie in de middeleeuwse samenleving. Religie is de factor die het geweld controleerbaar, binnen de perken houdt maar ook legitimeert. Dit geweld is in essentie geen bedreiging voor de maatschappelijke orde en samenhang. Cataclysmisch geweld is een episode van extreme, onbeperkte en ongecontroleerde vorm van geweld en bedreigt de maatschappelijke ordeningen en samenhang wel. Religie is hier juist een katalyserende factor die de intensiteit van het geweld tot ongekende proporties kan brengen. Het model van Nirenberg geeft de mogelijkheid om het geweld dat we in de bronnen tegenkomen te onderzoeken omdat het namelijk een verklaring geeft voor de op het eerste oog tegenstrijdige beschrijving ervan in de bronnen en het in perspectief zet. We hoeven niet gelijk een waardeoordeel te geven over het beschreven geweld of over de bron en auteur. Het model geeft ook de mogelijkheid om invloed van het geweld op de maatschappelijke ordening en samenhang te onderzoeken en om de daden van geweld door beide partijen in dit bijzondere conflict op gelijkwaardige wijze tegen elkaar af te zetten.

2.2 De slag bij het Lechfeld en de bronnen

Verschillende middeleeuwse bronnen beschrijven de gebeurtenissen rondom de slag bij het Lechfeld. Interessant genoeg verschillen deze bronnen enorm in omvang en detail in hun beschrijving. Twee extremen daarin zijn de *Annales Juavenses* met slechts een regel aan de slag gewijd en *Widukind's Deeds of the Saxons* waarin diplomatie, militaire details en een belangrijke religieuze component in vijf alinea's te vinden zijn. Omdat het in deze scriptie gaat om de normalistische methode van Bowlus richt ik mij op de drie bronnen die hij voornamelijk gebruikt, namelijk Thietmar's *Kroniek*, de *Gerhard's Life of Bishop Ulrich of Augsburg* en

¹⁷ Zie voor een korte samenvatting van de problemen rondom militaire geschiedenis van de middeleeuwen het artikel van McGlynn, S, *The Myths of Medieval Warfare*, oorspronkelijk gepubliceerd in *History Today*, vol. 44 no. 1 (1994), opnieuw gepubliceerd op de website De Re Militaria <http://deremilitari.org/2013/06/the-myths-of-medieval-warfare/> geraadpleegd op 16 januari 2014.

¹⁸ Nirenberg, *Communities of Violence*, deel een, de hoofdstukken twee, drie en vier behandelen het cataclysmisch geweld. In deel twee, de hoofdstukken vijf, zes en zeven behandelen het systematisch en alledaagse geweld

Widukind's Deed of the Saxons¹⁹. Deze bronnen zijn redelijk kort na de slag geschreven en bevatten de meeste details. Dat zegt niet zoveel over de betrouwbaarheid echter zoals Bowlus laat zien geeft het de historicus wel meer mogelijkheden de bronnen beargumenteerd te gebruiken. De bronnen heb ik integraal overgenomen in de bijlage. Het betreft de Engelse vertaling van het Latijnse origineel door D.A. Warner.

Thietmar van Merseburg leefde van 975 tot 1018 n. chr. Hij was sinds 1009 bisschop van Merseburg en verkeerde in de hoge kringen van de Oost-Frankische elite. Ongeveer zestig jaar na de slag, tussen 1012 en 1018, schreef hij waarschijnlijk zijn kroniek waarin de geschiedenis van zijn eigen bisdom, Otto's vermeende belofte om na de overwinning het bisdom Merseburg te stichten, zijn familie en Saksen centraal staan. Hoewel Thietmar de slag het meest beknopt weergeeft vinden we in zijn tekst een overzicht van de Ottoonse militaire organisatie en optreden in een notendop.

Gerhard van Augsburg was provoost en deel van Ulrich's bisschoppelijk gevolg in het bisdom van Augsburg en heeft het leven van Ulrich tussen 982 en 993 n. chr. geschreven. De nadruk ligt bij bisschop Ulrich, zijn daden en de heiligverklaring zelf. Omdat een 'vita' een religieus genre is wordt het vaak niet serieus genomen, toch is Bowlus er in geslaagd de schijnbare tegenstrijdigheden te verklaren en te harmoniseren met de andere twee bronnen.. Gerhard schrijft voornamelijk over de handelingen van de verdedigers van Augsburg. Zijn verslag is belangrijk omdat het handelen van een kleinere eenheid die door de koning opgeroepen kon worden in tijden van oorlog beschreven wordt. Hoewel er ongetwijfeld regionale verschillen zullen zijn geweest in samenstelling, mogelijk ook in training en bewapening, van de verschillende seculiere en bisschoppelijke "miles" kunnen we deze beschrijving als voorbeeld nemen. Te meer omdat het zeer waarschijnlijk is dat hier zowel een seculiere "miles", die van graaf Dietpald, als een "militia episcopalis", die van bisschop Ulrich, in eenzelfde situatie en bron tegenkomen²⁰.

Widukind van Corvey leefde van 925 tot 973 n. chr. Hij was monnik in het klooster van Corvey dat nauwe banden had met Otto's familie, het hof en de elite in het Oost-Frankische rijk. Widukind schreef in 967/968 zijn Geschiedenis van de Saksen en richt zich nadrukkelijk op de grote daden van Otto, zijn familie en volgelingen. Hij verdedigt de legitimiteit van en het Goddelijke welbehagen in Otto's koningschap. Dit is gelijk de zwakke plek van Widukind en heeft een grote discussie over de betrouwbaarheid losgemaakt²¹.

2.3. Overzicht van de bestaande interpretaties.

De slag bij het Lechfeld is door onderzoekers verschillend geïnterpreteerd. Er zijn grofweg drie verschillende stromingen in het debat te onderkennen. De eerste stroming bestaat uit wetenschappers die een authentieke Oost-Frankische sociaal-maatschappelijke en militaire ontwikkeling als belangrijkste reden voor het succes van de Ottonen zien. Voornaamste vertegenwoordiger is Karl Leyser.²² In zijn studie *The Battle at the Lech* van 1968, betoogt hij dat er onder leiding van Hendrik de Vogelaar een Saksische militaire revolutie plaatsvond waarbij de nadruk lag op het bouwen van versterkingen langs de oostelijke grenzen van Saksen en Beieren en het in leven roepen van de "agrarii milites" die als een soort dienstplichtig leger

19 Bowlus, C.R., *The Battle of Lechfeld and its Aftermath, August 955 The End of the Age of Migrations in the Latin West*, Ashgate, Appendice 1, Sources Concerning The Battle 175-181. Ottonian Germany, *The Chronicon of Thietmar Of Merseberg*, translated and annotated by David A. Warner. Manchester 2001, 97-99. Ik gebruik de Engelse vertalingen van de oorspronkelijke Latijnse tekst omdat ik het Latijns niet beheers.

20 Ik baseer me hier op de publicatie van David Stewart Bachrach, *Warfare in Tenth Century Germany*, Woodbridge 2012, p. 87 ev. Ik ga ervan uit dat zowel graaf Dietpald als bisschop Ulrich een eigen militaire eenheid hebben gehad. Mede omdat graaf Dietpald na het beleg en eerste gevechten volgens Gerhard van Augsburg "with some others slipped out under the cover of darkness..". Aangezien bisschop Ulrich de verdediging van de stad bleef leiden vind ik het verdedigbaar om aan te nemen dat het hier om de twee eenheden gaat zoals Bachrach die onderscheidt.

21 Bowlus, *The Battle of Lechfeld and its aftermath, August 955*, 8.

22 Leyser, K.J., *Medieval Germany and its Neighbours 900-1250, The Battle at the Lech, 955, a study in Tenth-Century Warfare*, London 1982

dienst deden in die versterkingen.²³ Deze hervormingen maakten troepen vrij die werden samengebracht en getraind in nieuwe gepantserde cavalerie eenheden. Door hun superieure pantser en hun betere wapens konden zij de Magyaren te verslaan. Volgens Leyser zijn de legers in deze periode vrij klein, zo schat hij het aantal soldaten aan Ottoonse zijde tijdens de slag bij het Lechfeld niet hoger dan vierduizend man.²⁴ De tweede stroming in het debat draait om het idee dat er meer continuïteit tussen de organisatie van het Karolingisch rijk en de latere West- en Oost-Frankische rijken moet zijn geweest. Dit uitte zich ook in de militaire organisatie. Belangrijke namen zijn K.F. Werner en B. Bachrach.²⁵ Continuïteit en intensivering van de bestaande Karolingische, Merovingische en laat Romeinse militaire organisatie is het centrale argument van deze interpretatie. De kwaliteit van de garnizoenen werd verbeterd en grote legers konden op de been gebracht worden. De derde stroming wordt aangevoerd door C.R. Bowlus, zijn interpretatie werk ik uit in paragraaf 3.3.

Naast deze drie belangrijkste interpretaties staan nog een aantal andere meningen en ideeën over de slag bij het Lechfeld. In de eerste plaats zijn dat de groep militaire historici die nadrukkelijk proberen de militaire geschiedschrijving over de middeleeuwen vorm te geven. Ik denk hierbij aan Verbruggen, Kelly de Vries, Bruno Scherff en Philippe Contamine.²⁶ Hun werk laat inhoudelijk zien hoe militaire traditie uit de oudheid, training en bewapening, legerorganisatie en omvang en middeleeuwse ontwikkelingen een eigen karakter gaven aan de middeleeuwse oorlogsvoering. In de tweede plaats zijn dat historici die nadrukkelijk het verband leggen tussen religiositeit en oorlog, de belangrijkste vertegenwoordiger is daarbij D. Bachrach die in zijn boek *Religion and the Conduct of War*, het belang van de religie in motivatie, discipline, moreel van legers en de invloed op oorlogsvoering met verve verdedigt.

2.4 De interpretatie van Charles R. Bowlus nader besproken.

In 2006 verscheen *The Battle of Lechfeld and its Aftermath, August 955: The End of the Age of Migrations in the Latin West* van Charles R. Bowlus, emeritus hoogleraar aan de Universiteit van Arkansas. Bowlus heeft veel onderzoek gedaan naar het Karolingische en het Ottoonse rijk en de relatie met de oosterburen, in het bijzonder de ruitervolken Avaren en de Magyaren.

Bowlus heeft het boek in zes hoofdstukken verdeeld, in hoofdstuk 1 legt hij de centrale elementen van zijn interpretatie uit, hij benadrukt het historische belang van de slag en verdedigt de betrouwbaarheid van de drie door hem gebruikte bronnen. Dit doet hij door te laten zien dat de bronnen vanuit verschillende intellectuele, geografische en politieke perspectieven zijn geschreven waardoor de ogenschijnlijke tegenstrijdigheden kunnen worden verklaard en zelfs geharmoniseerd. Bowlus laat bovendien zien dat de bronnen elkaar aanvullen en als zodanig een redelijk compleet beeld van de strijd laten zien. In hoofdstuk 2 behandelt Bowlus de Magyaarse militaire strategie en tactiek door te kijken naar het oorlogspotentieel

23 Ibid., p. 15 ev. Leyser geeft de discussie weer over de vraag of deze “*agrarii milites*” daadwerkelijk bestonden wat hun samenstelling was en wat hun militaire betekenis kon zijn. Hoewel de discussie nog lang niet gesloten is verdedigen ook Bachrach en Bowlus het bestaan van (dienstplichtige) garnizoenen maar benoemen deze eerder met de term “*militia exercites*”. Zie bijvoorbeeld de bespreking van Bachrach D.,S, en Bachrach, B, in het artikel *Early Saxon Frontier Warfare: Henry I, Otto I and Carolingian Military Institutions*, in: *Journal of Medieval Military History*, vol. 10, 2012, p. 17-60.

24 Ibid., 59.

25 Werner, K.F., *Heeresorganisation und Kriegsführung im deutschen Königreich des 10. und 11. Jahrhunderts*, Londen 1979. Bachrach, *Warfare in Tenth Century Germany*. Bachrach, *Warfare and Military Organization in Pre-Crusade Europe*, Ashgate Publishing, 2002. Bachrach B.S., & Bachrach D.S., *Saxon military revolution, 912-973?: myth and reality*, in *Early medieval Europe* Bd.15 2007, S. 186-222.

26 Verbruggen, J. F., *De Krijgskunst in West-Europa in de Middeleeuwen, IXe tot begin XIVE eeuw*, Brussel 1954. De Vries, K, *Medieval Military Technology*, Ontario 1992. Scherff, B, *Studien*, 1985, niet gepubliceerde dissertatie, redelijk bekend omdat Scherff regelmatig door auteurs zoals Bachrach en Bowlus geciteerd wordt. Contamine, P., *War in the Middle Ages*, deze auteur heeft een uitgebreide interpretatie geschreven over het militaire bedrijf van de middeleeuwen waarin hij tevens tal van discussies in perspectief zet. Voor deze scriptie is zijn werk minder gebruikt omdat Contamine relatief weinig aandacht geeft aan Karolingische en Ottoonse militaire geschiedenis. Zijn beschrijving van de slag bij het Lechfeld op p. 35 is een alinea groot en herhaalt het idee dat de zware Ottoonse cavalerie de doorslag gaf.

van de Magyaren in termen van logistiek, bewapening en de beperkingen ervan. In hoofdstuk 3 komt de Ottoonse militaire strategie tot 955 aan de orde waarbij de nadruk ligt op de militaire hervormingen van Otto's vader Hendrik I. Bowlus stelt dat deze hervormingen de basis zijn van het latere succes van Otto. In het bijzonder gaat het om de vorming van de "*agrarii milites*" en de bouw van versterkingen bemand door een vast garnizoen dat in tijden van crisis door "dienstplichtigen" versterkt werd. In hoofdstuk 4 behandelt Bowlus de verhoudingen tussen de Magyaren enerzijds en het Oost-Frankische en het Byzantijnse rijk anderzijds waarin hij de notie oppert dat Byzantijnse invloeden op de Magyaarse elite weleens wat met de inval van 955 te maken zou kunnen hebben. Daarnaast behandelt hij de rebellie van een deel van de Ottoonse aristocratie in 954 en de rol van de Magyaren daarin. De hoofdstukken 5 en 6 geven dan Bowlus' interpretatie van de slag weer. Hoofdstuk 5 gaat over de aanloop naar de slag en is een reconstructie van de handelingen van beide partijen op basis van de bronnen, literatuur en geografische argumenten. Volgens Bowlus paste Otto strategische overwegingen uit Vegetius *De Re Militaria* toe. In hoofdstuk 6 komt Bowlus met zijn vernieuwende idee dat de slag eigenlijk minder belangrijk is dan de gebeurtenissen erna. Zijn interpretatie is opgebouwd op basis van de argumenten in de eerste drie hoofdstukken, verwijzend naar klimatologische details in de bronnen, de combinatie met archeologische bewijzen en de veranderingen in de Magyaarse elite na de slag.²⁷ In zijn studie probeert hij duidelijk te maken dat wat we kennen als de slag bij het Lechfeld in feite uit een serie gevechten bestond waarbij het Magyaarse leger in de dagen na 10 augustus 955 n. Chr. vernietigend verslagen werd in de poging terug te keren naar hun uitvalsbasis²⁸. De verdediging in de diepte met de in hoofdstuk 3 genoemde versterkingen bij rivierovergangen maakte dit voor de Ottonen mogelijk. Het zwakke punt van de Magyaren was volgens Bowlus de kwetsbaarheid van de composietboog, het natte weer voorkwam het effectieve gebruik ervan. Zonder dit wapen kon het Magyaarse leger geen vuist maken tegen het Ottoonse leger.

Volgens Bowlus is het voor historici belangrijk deze slag te onderzoeken omdat het als een "*defining moment*", een keerpunt in de geschiedenis, gezien waarin Europa van een verdedigende houding transformeerde tot een offensieve instelling²⁹. Bowlus sluit zich bij deze stellingen aan en stelt dat juist de intensiteit van deze strijd en de vernietiging van de Magyaren een verklaring verlangen. Het is volgens de bronnen niet normaal dat een leger een ander leger volledig vernietigt. De opdracht voor de historicus is daarom de grenzen van de bronnen te overschrijden en met een betere verklaring te komen dan alleen goddelijk ingrijpen³⁰. Dit is volgens Bowlus de bepalende gebeurtenis van de 10e eeuw omdat dit verklaart waarom er na 955 geen invallen meer plaatsvonden. De wil van de Magyaren was definitief gebroken. Hij ziet de daaropvolgende kerstening als een aanvullend bewijs voor de dominantie van het Ottoonse rijk.

Bowlus heeft in zijn boek *The Battle of Lechfeld* laten zien dat inter-disciplinair normalistisch onderzoek een zinvolle bijdrage kan leveren aan het onderzoek naar Middeleeuwse gebeurtenissen. De kracht van Bowlus is dat hij, door de bronnen secuur te lezen in staat is een verdedigbare harmonisatie te realiseren en het verloop van de slag weet te reconstrueren. De bronnen laten inderdaad zien dat er meerdere gevechtscontacten zijn geweest, dat een deel van het Magyaarse leger gepoogd heeft Beieren te ontvluchten en dat er vanuit versterkte plaatsen aanvallen op deze vluchtelingen werden uitgevoerd. Ze beschrijven ook de problemen die de Magyaren ondervonden in hun pogingen de rivieren te oversteken. Hij gebruikt het aantal en de ligging van de aan Laurentius gewijde kerken om zijn

27 Bowlus, *The Battle of Lechfeld and its Aftermath, August 955*, hoofdstuk 6 en conclusie.

28 Ibid., 3.

29 Ibid., 6. Zie ook de benaming die Duitse onderzoekers gebruiken voor de slag bij het Lechfeld bijvoorbeeld Springer, M, *955 als Zeitenwende – Otto I. und die Lechfeldschlacht*, in: Otto der Große, Magdeburg und Europa. Eine Ausstellung im Kulturhistorischen Museum Magdeburg vom 27. August – 2. Dezember 2001. Katalog der 27. Ausstellung des Europarates und Landesausstellung Sachsen-Anhalt, hrsg. von Matthias Puhle, 2 Bde, Mainz 2001, Bd 1, S. 199–208. Weitlauff, M, *Das Lechfeld – die Entscheidungsschlacht König Ottos I. gegen die Ungarn 955*, in: Jahrbuch des Vereins für Augsburger Bistumsgeschichte 36 (2002), S. 80–108 (erneuter, gekürzter Abdruck in: Schauplätze der Geschichte in Bayern, hrsg. von Alois Schmid und Katharina Weigand, München 2003, S. 55–74

30 Bowlus, *The Battle of Lechfeld and its Aftermath, August 955*, 16-18

argumentatie dat de Ottonen de Magyaren juist bij de rivierovergangen aangrepen te onderbouwen. Bowlus gaat een stap verder door de Magyaarse kant ook op deze manier te onderzoeken wat hij in hoofdstuk 2 laat zien. Hij gebruikt bijvoorbeeld een onderzoek naar de genealogie van Magyaarse aristocratie en merkt een sterke neergang van de west-Magyaarse aristocratische machtsbasis in Nyirseg wat goede aanwijzingen zijn voor de vernietiging van deze elite. Bovendien weet hij een bijzonder element in te brengen, het weer. Hij laat zien hoe de uitwerking van dit element in de discussie over de composietboog grote gevolgen kan hebben op de interpretatie van grote gebeurtenissen. Zijn interpretatie is namelijk dat het natte weer de werking van de composietboog teniet deed wat funest was voor de gevechtskracht van de Magyaren.

Bij gebrek aan detail en betrouwbaarheid van de geschreven bronnen is zijn interdisciplinaire methode misschien wel de enige optie die voor onderzoekers open staat om interpretaties te onderbouwen. Dit lijkt zeker het geval te zijn voor de Magyaarse kant van het verhaal. Wat verder sterk is aan Bowlus is dat hij verder bouwt op eerder werk, zo heeft hij bijvoorbeeld ook uitvoerig onderzoek gedaan naar de confrontaties tussen het Karolingische rijk en de Avaren die de voorlopers van de Magyaren waren in termen van wapens, strategie en tactiek.³¹ Dat zorgt ervoor dat Bowlus een sterke argumentatie heeft weten op te bouwen.

Kritiek op Bowlus is er ook, hij gaat in de eerste plaats niet zoveel in op de rol van religie in dit conflict hoewel hij heel kort de verschillende religieuze conflicten beschrijft. De rol van religie in de beschrijving door Widukind komt kort aan de orde.³² Daarnaast is er meer aandacht voor de religieuze lading die de slag later heeft gekregen door het verband met de feestdag van de heilige Laurentius. De religieuze motivatie van het Oost-Frankische expansionisme in bijvoorbeeld Bohemen en Noord-Italië komt zo goed als niet aan bod. Bowlus laat de religieuze kant van het conflict toch grotendeels onbeantwoord.³³

Een ander punt van kritiek is dat Bowlus de invloed van het Byzantijnse rijk op de Magyaarse elite wel bespreekt maar daarbij niet zo diep ingaat op de mogelijkheid dat dit tot onderlinge conflicten zou kunnen leiden.³⁴ Wat zwaarder weegt is dat hij geregeld gaten in de bronnen invult met scenario's of argumenten die hij verantwoord als de meest logische, plausibele en/of waarschijnlijke mogelijkheid.³⁵

Persoonlijk valt me op dat Bowlus de militaire componenten die zichtbaar zijn in de tekst slechts beperkt uitwerkt. In het kader van kritiek zal ik een van Bowlus' hoofdargumenten, het idee dat het weer een van de belangrijkste oorzaken voor het falen van de Magyaarse bereden boogschutters moet zijn geweest, kort kritisch bespreken. De argumentatie is gebaseerd op de bronnen³⁶, op klimatologische overwegingen³⁷ en op de composietboog³⁸. Op zich lijkt dit argument redelijk sterk echter er zijn een aantal kanttekeningen te plaatsen. In de eerste plaats vermeld alleen Widukind dat het stormachtig

31 Zie bijvoorbeeld zijn boek; *Franks, Moravians, and Magyars: The Struggle for the Middle Danube 788-907*. (Philadelphia 1995).

32 Bowlus, 120.

33 Hongaarse onderzoekers betogen dat de belangrijkste oorzaak voor de conflicten het religieuze en materiële Oost-Frankische expansionisme is. Ze verzetten zich ook tegen het beeld dat de Magyaarse samenleving in essentie een nomadische cultuur had. Dat doen ze op basis van Hongaars, Oekraïens en Russisch onderzoek waarbij o.a. uit archeologisch onderzoek zou blijken dat de samenleving meer sedentair dan nomadisch was, een hoge graad van technologische ontwikkeling bezat en er aanwijzingen zijn voor "internationale handel". Dat laatste is interessant omdat dit mogelijk de veronderstelling dat de rooftochten noodzakelijk waren voor de Magyaarse samenleving ondergraaft. Zie bijvoorbeeld Christopher Szabo, *The Magyar Raids: Fact and Fable*, in: *Journal of Eurasian Studies* Vol.IV, issue 4. Geraadpleegd op 5 januari 2013 op www.federatio.org/joes/EurasianStudies_0412.pdf

34 *Ibid.*, 73-95. Bachrach, *Warfare in the Tenth Century*, 55.

35 Bowlus, 102, 108, 139 en 147.

36 Widukind, 46, ..Others swam across the nearby river, but, since the opposite embankment would not support them, they were swept away by **the torrent** and perished.

37 Bowlus, *The Battle of Lechfeld and its Aftermath, August 955*, hoofdstuk 6, samengevat stelt Bowlus dat aangezien de gebeurtenissen in augustus plaatsvonden, deze maand ook hedentendage als een natte regenachtige maand bekend staat en in Widukind aanwijzingen zijn voor regenachtig of zelfs stormachtig weer het ook zo moet zijn geweest in 955.

38 *Ibid.*, hoofdstuk 2 en 6, dit argument hangt samen met het vorige. Immers natte, regenachtige omstandigheden zouden het gebruik van de boog zo goed als onmogelijk maken.

was, bovendien is dit weerbeeld alleen van toepassing op de dagen waarin de Magyaren probeerden te ontkomen. Op de dag van de slag zelf is het weer ongewoon warm en zijn de boogschutters ook later op de dag actief waar de dood van Koenraad van getuigt.³⁹ Bovendien is er discussie over de stelling dat de composietboog niet zou functioneren onder natte, regenachtige omstandigheden. De constructie van de composietboog is berekend op vochtige en regenachtige omstandigheden door het gebruik van water afstotende lijm en een afdichtende laag van was, leer, bast of windels om de boog en de spanpees.⁴⁰ Een tweede argument van Bowlus is zijn stelling dat de Magyaarse boogschutters voornamelijk vanaf een afstand tussen de 200 tot 400 meter effectief salvovuur konden uitbrengen en minder gericht waren op het scherpschieten als tactische toepassing van de boog. Ook op dit vlak kunnen belangrijke kanttekeningen gemaakt worden. In de eerste plaats is het de vraag of de boogschutters daadwerkelijk alleen effectief waren tussen de 200 en 400 meter. Onderzoek van Bergman en McEwen laat zien dat de effectieve dracht van salvo vuur rond de 150 meter en accuraat scherpschutter vuur tot ongeveer 50 meter met de composietboog mogelijk is.⁴¹ Een van de weinig bekende instructie manuscripten bevestigen de toepassing daarvan onder bereden boogschutters in Islamitische legers ten tijde van de Eerste Kruistocht.⁴² Paterson schat dat de bereden boogschutters tijdens de beroemde geveinsde vlucht manoeuvre slechts op 10 meter afstand accuraat konden vuren. Hoewel dat niet automatisch betekend dat deze manoeuvre dus ook deze afstand tussen de boogschutters en de vijand inhield zet het wel tot nadenken. Een belangrijk deel van Bowlus argumentatie is daarmee op een kwetsbare basis gebouwd en verklaart bovendien niet overtuigend de afloop van de slag op 10 augustus zelf. Dit is echt een lacune omdat Bowlus hiermee zijn eigen verwijt aan Leyser, dat zijn these niet verklaart hoe de Ottonen het gevecht tegen de Magyaren wisten te winnen, teniet doet. Immers dit eerste gevechtscontact heeft de wil van de Magyaren om verder te vechten gebroken en hen op de vlucht gedreven.

Het vernieuwende tweede thema van Bowlus, dat de vernietiging van het Magyaarse leger plaatsvond in de dagen na de slag door de verdediging in de diepte waarbij de Magyaren op de rivierovergangen in de vluchtroutes de pas werden afgesneden, is bij een kritische beschouwing minder sterk dan in eerste instantie lijkt. In de eerste plaats zijn de bronnen niet zo duidelijk hierover, alleen Gerhard's *Life of St. Ulrich* biedt aanwijzingen hiervoor, Widukind noemt uitvallen vanuit versterkte oorden in de omgeving van het slagveld waarbij de restanten werden vernietigd en Thietmar noemt zelfs helemaal geen achtervolging of systematische vernietiging. In de tweede plaats stelt hij dat het de verdediging in de diepte is die hier doorslaggevend was en bouwt voort op het idee dat de militaire hervormingen van Hendrik I, de vader van Otto, de basis hiervoor vormden. Zoals Bachrach laat zien is er discussie over de vraag of deze hervormingen niet eerder een voortzetting en intensivering van Karolingische praktijken waren.⁴³ Bachrach bekritiseert Bowlus omdat hij teveel leunt op Leysers interpretatie waarvan Bachrach meent dat deze inmiddels onjuist zijn gebleken. Anderzijds is de kritiek van hem niet helemaal terecht. Bowlus zou namelijk kunnen zeggen dat het voor zijn these niet zo relevant is of Hendrik I en Otto de versterkingen hebben gebouwd of dat het een voortzetting en intensivering van de bestaande Karolingische infrastructuur zou zijn. De kern is dat Otto dit heeft weten in te zetten in een grand strategy tegen de Magyaren. Of hij nu een bouwkundig veldheer was of de veldheer die het bestaande kon mobiliseren voor zijn grand strategy maakt

39 Widukind, 47, Above all, Duke Conrad, the foremost of all in combat, suffering from **battle fatigue** caused by an unusual **hot sun**, loosened the straps on his armor to catch a breath and **was pierced in his throat by an arrow** and died instantly.

Thietmar von Merseburg, After the slaughter, the king camped with his victorious band in the verdant meadows and diligently inquired if anyone of his warriors had been killed. Then, he learned of the death of Duke Conrad, his son-in-law and an illustrious man of arms.

40 Hildinger, E, *Warriors of the steppe: Military History of Central Asia, 500 BC to 1700 AD*, Da Capo Press 2001, 20-25.

41 Bergman, C.A, and McEwen, E, *Sinew Reinforced and Composite Bows*, in *Projectile Technology* ed., Heidi Knecht, London 1997. p 143-160.

42 Paterson, W.F, *The Archers of Islam*, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 9 1966. p. 69-87.

43 Bachrach, B, S, Review in *Speculum Journal of Medieval Studies* Volume 83 Issue 01, p 179-181.

niet uit.⁴⁴

De inter-disciplinaire benadering van Bowlus is de deductie van de aan de heilige Laurentius gewijde kerken in relatie tot hun geografische ligging. Hoewel Bowlus ook hier een verdedigbare interpretatie op los laat is het evengoed mogelijk dat het verband tussen de kerken en de slag in 955 niet materieel is maar geestelijk. In de zin dat Otto de bouw van deze kerken als koninklijke propaganda of integratie van religieuze bekrachtiging van zijn heerschappij en de uitoefening van zijn gezag toepaste.

44 Zie voor een bespreking van de discussie over de vestingbouw van Hendrik I en Otto I Bachrach, D., *Exercise of Royal Power in Early Medieval Europe: The case of Otto the Great 936-73*, 390 ev. In *Early Medieval Europe* vol. 17, issue 4, november 2009. 389-419.

3. Betoog deel II

In de bespreking van het bestaande onderzoek naar de slag bij het Lechfeld zijn verschillende interpretaties voorbij gekomen. Vanuit verschillende wetenschappelijke benaderingen is dat onderzoek gedaan. De vraag rijst wat er nog aan dat onderzoek toegevoegd kan worden en wat een bachelorstudent aan deze specialistische discussie kan bijdragen? Toch ben ik ervan overtuigd dat er op verschillende fronten genoeg mogelijkheden zijn om interpretaties aan te vullen en de kennis te vergroten. Niet alleen door nieuwe archeologische ontdekkingen zoals de vondst van Magyaarse paardentuig in de buurt van Augsburg of eventuele vondsten in archieven en de ontdekking van nieuwe bronnen.⁴⁵ Ook nader onderzoek naar de bestaande bronnen kan tot aanvullende of zelfs nieuwe inzichten leiden. Door de drie geselecteerde bronnen nauwkeurig te onderzoeken op beschrijvingen of aanwijzingen van militaire elementen en deze te interpreteren doe ik een poging daartoe.

3.1 Analyse en interpretatie van de bronnen op militaire componenten.

De teksten zijn geen militaire handleidingen met voorschriften voor organisatie, bevelvoering en het voeren van het gevecht. Het is zelfs zo dat de bronnen bijzonder karig zijn in de specifieke beschrijving van het militaire bedrijf in de middeleeuwen in het algemeen en van de slag bij het Lechfeld in het bijzonder. Ook Widukind van Corvey en Gerhard van Augsburg die deze strijd redelijk in detail beschrijven, vertellen niet hoe de strijd exact gestreden is. Voor veel onderzoekers is dat gegeven en de discussie rondom militaire geschiedschrijving, zoals in 2.1 beschreven, aanleiding om zich hier niet mee bezig te houden. Oorlog in de middeleeuwen wordt dan, als het behandeld wordt, samengevat als een barbaars en chaotisch fenomeen waarin geluk en fanatisme doorslaggevend waren voor de uitslag van de strijd. Toch geven de middeleeuwse bronnen aanwijzingen over de strijd en de strijdwijze, de organisatie, logistiek, de tactische en strategische overwegingen van de leiders en andere facetten die invloed hebben op de strijd zoals bijvoorbeeld het terrein en het weer. In hoeverre geldt dit voor de drie in deze scriptie geselecteerde bronnen?

3.1.1 Wat zeggen de drie bronnen over het Ottoonse leger?

Alle bronnen vangen aan met een beschrijving van de aanleiding en de gebeurtenissen voorafgaand aan de slag. Het Ottoonse rijk beschikt over een communicatiestructuur voor de uitwisseling van informatie en inlichtingen tussen Otto en de graven.⁴⁶ Er is een afdeling verkenners in het Ottoonse leger die actief de vijand volgt en verslag via de koeriers uitbrengt.⁴⁷ We zien het idee of concept van een hoofdkwartier wat alle inspanning coördineert en aanstuurt.⁴⁸ Dat is een belangwekkende observatie omdat dit mogelijk continuïteit met de Karolingische leger organisatie kan bevestigen zoals Bachrach dit veronderstelt.⁴⁹ Leiderschap en de kwaliteiten van de individuele leider zoals Koenraad, is belangrijk voor het moreel en inspiratie van de troepen.⁵⁰

De legers verplaatsten zich in een formatie, mars colonne, op hun tocht naar

45 Zie voor de recente vondst van Magyaarse paardentuig <http://www.augsburger-allgemeine.de/bayern/Archaeologe-entdeckt-Pferdegeschirr-aus-sagenumwobenen-Schlacht-id28012217.html> geraadpleegd op 6 januari 2014.

46 Widukind van Corvey, *Deeds of the Saxons*, .. he heard from messengers from his brother, the duke of the Bavarians...

47 Ibid, .. scouting parties of both armies...

48 Ibid, .. he established his headquarters near the frontiers of Augsburg's territory, where armies of Swabians and Bavarians joined him....

49 Bachrach, *Warfare in Tenth Century Germany*, 94.

50 Widukind, ..when duke Conrad also appeared...the soldiers, encouraged by his arrival, no longer desired to

Augsburg.⁵¹ Het leger is georganiseerd in acht legioenen waarbij elk legioen haar eigen vaandel/vlag ter herkenning heeft⁵². Dit is een belangrijke vermelding omdat hieruit duidelijk wordt hoe de communicatie en de commandostructuur enerzijds mogelijk was en anderzijds hoe de legioenen als eenheid hun cohesie konden behouden. In de chaos van de strijd is het voor de soldaten van groot belang dat herkenbare symbolen zichtbaar zijn om organisatorische redenen en voor het behoud van het moraal.⁵³ Het legioen van Otto zelf bestond uit een algemeen deel, de *milites regis*, en een lijfwacht van geselecteerd strijders die in een compacte, (falanz achtige?) formatie waren opgesteld en onder de vlag van de engel Michael optrokken.⁵⁴ We zien dat de tros achterin de colonne is opgesteld en bewaakt wordt door elite troepen uit Bohemen.⁵⁵ Het terrein werd gebruikt om de kracht van de vijand te neutraliseren wat betekent dat Otto inzicht had in die sterke kant van de vijand, heel goed wist hoe hij het terrein daarvoor kon gebruiken en dat hij in staat was zijn leger hierdoor heen te leiden.⁵⁶ Voorbereiding op de strijd is niet alleen religieus er is ook een functionele militaire kant.⁵⁷ Op de dag zelf is een krijgersritueel zichtbaar waarin de soldaten aan hun leiders en aan elkaar trouw zweren in de strijd.⁵⁸ Religie en oorlog komen hierin samen.⁵⁹

In de beschrijving van de gevechten rondom de belegering van Augsburg en de slag op slagveld vinden we de volgende aanwijzingen. De bronnen benadrukken het leiderschap, inspiratie en betekenis relieken/symbolen voor het moreel van de troepen tijdens de strijd.⁶⁰ Dat leiderschap komt ook terug bij koning Otto en zijn belangrijkste commandanten. Otto houdt krijgsraad waarin hij met zijn belangrijkste commandanten overlegt en waarbij het erop lijkt dat ze elkaar trouw beloven of zweren?⁶¹ Religie speelt opnieuw een belangrijke rol.

Uit de tekst wordt duidelijk dat bisschop Ulrich als militair leider optrad, dat hij daadwerkelijk autoriteit en inzicht had in de zwakte van de eigen troepen.⁶² Ulrich is zich ook

postpone the contest, for Conrad was by nature a brave spirit...of good council...invincible in battle...he really cared for his men...

51 Ibid, .. marching columns...

52 Ibid, .. Divided into eight legions, they raised their banners.. Thietmar van Merseburg, *Chronicon*, .. when they had been organized..

53 Voor de functies van de vanden, standaarden en vlaggen in de militaire organisatie verwijs ik naar de publicatie van John Helgeland, *Roman army religion*, in: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II. Principat 16.2*, Berlijn 1978, p. 1470-1505. Hoewel Helgeland het over de Romeinse legerreligie heeft vind ik het op basis van Bachrach, *Religion an the Conduct of War*; Bachrach, *Warfare in Tenth Century Germany* en de in de colleges behandelde stof aannemelijk dat zowel de religieuze functie als de militaire functie van vanden, standaarden en vlaggen is overgenomen door de opvolgers van het Romeinse rijk.

54 Widukind, .. in the fifth, the strongest, also called the royal legion, was the prince himself with the angel (Michael) who brings victory in front of him and surrounded by a bodyguard of courageous youths... who were arranged in a dense formation... Zie ook de bespreking van de milites regis door Bachrach, *Warfare in Tenth Century Germany*, 93.

55 Ibid, .. in the eighth were one thousand Bohemian crack troupes ... here all the baggage and implements had been located..... De tros is de (oude) militaire term voor het deel van de marscolonne van het leger waarin alle gevechtsondersteunende afdelingen zich bevonden. De tros bevond zich bijna altijd in het achterste gedeelte van de marscolonne. Denk hierbij aan de intendance (voorraden), de kwartiermakers (voor het opbouwen van het kamp), veldkeukens, verzorgers voor de lastdieren en mogelijk ook zieken/gewonden zorg.

56 Ibid., .. The army was led through rough and difficult terrain that gave the enemy no opportunity to harass the marching column..

57 Ibid, .. a fast was proclaimed in the camp and all were ordered to prepare for battle on the next day...

58 Ibid, .. swore oaths to assist their leader first and then each other.. Dit lijkt sterk op de functie van de eed als een tastbare vorm van verbinden van individuele soldaat en de vorst enerzijds en het verbinden van het individu en het leger als geheel en tot een uiting van loyaliteit. Zie het artikel van Michael McCormick, *The Liturgy of War in The Early Middle Ages: Crisis, Litanies. And The Carolingian Monarchy*, p. 22.

59 Bachrach, *Religion and the Conduct of War*, 90.

60 Thietmar, .. the king took up shield and holy lance...

61 Gerhard, .. trusting in His assistance and fortified by the words of the principal commanders.. Gerhard, .. during the battle the bishop sat on his caballus... he however, spent the whole night in prayer... in the morning he held mass and administered the sacrament. This pious act having been performed, he fed the holy provisions to all, and admonished the with simple words to persist in the faith and not to doubt but to trust in God. Promising them salvation he read the words of the Psalmist David, 'If you walk in the valley of the shadow of death, fear no evil, for I am with you'. Bachrach legt hier ook de nadruk op in zijn boek *Religion and the Conduct of war* pagina's 78-80.

62 Gerhard van Augsburg, *Vita Sancti Uodalrici*, .. they wanted to sally out..

bewust van de zwakke plekken in vesting Augsburg dat getuigt van (militair) bouwkundig inzicht bij de bisschop.⁶³ Op dat volgde adequate maatregelen namelijk de bouw van tijdelijke versterkingen, in de vorm van blokhuizen bestaande uit houten stammen op elkaar gestapeld, die Ulrich beval te bouwen. Dat is een interessante observatie want we zien hier een bouwkundige functie en capaciteit die tegenwoordig door de genie uitgevoerd wordt.⁶⁴ Het is niet duidelijk of dit een aparte eenheid was of eenvoudigweg het werk was van de gemobiliseerde beroepsbevolking. In ieder geval is dit Ottoonse garnizoen in staat om tijdelijke versterkingen te bouwen binnen zeer korte tijd.

We zien dat de Ottonen in staat waren tot nachtelijke troepenbewegingen in het voorbeeld van graaf Dietpald.⁶⁵ Otto's strijdmacht krijgt dus versterkingen vanuit Augsburg en kan tevens van hen inlichtingen krijgen over de samenstelling, tactiek, sterkte en andere bijzonderheden van het Magyaarse leger. De communicatie structuur met koeriers en de commandostructuur functioneert ook tijdens de strijd. Koning Otto realiseert zich dat de aanval van de Magyaren de colonne van achteren oprolt en stuurt graaf Koenraad met zijn eenheid om de situatie onder controle te krijgen.⁶⁶ We zien hier een bevelhebber die in staat is het gevaar te onderkennen, de commandostructuur en controle heeft om het vierde legioen te laten omdraaien, door zijn eigen legioen te laten doorschrijden zonder cohesie te verliezen en in te zetten tegen de dreiging in de rug. Koenraads eenheid voert de opdracht uit, verdrijft de Magyaren, bevrijdt de gevangenen, herovert de buit en keert terug in de colonne met de overwinningsvaandels. We zien dus een bevelhebber die individuele eenheden kan aansturen wat hem vrijheid van handelen en flexibiliteit in optreden geeft. Na dit eerste succes volgt de slag met de Magyaarse hoofdmacht waarbij opnieuw het leiderschap de nadruk krijgt, Otto weet het moreel op peil te houden door zijn strijders toe te spreken.⁶⁷ Bovendien leidt Otto persoonlijk de cavalerie aanval met de heilige lans en zijn schild.⁶⁸ Van de strijd zelf kunnen we lezen dat de Ottonen door de linies van de Magyaren breken, hoewel ze worden ingesloten, omsingeld en vervolgens systematisch gedood betekent dat niet dat het verzet direct gebroken is.⁶⁹ Uiteindelijk breekt het verzet, wordt het Magyaarse kamp veroverd en de gevangenen bevrijd.⁷⁰

De nasleep van de slag en de belegering brengen opnieuw de communicatiestructuur ter sprake in de vorm van de koeriers die het terrein en veilige wegen kennen om de opdracht door te geven de veren en de rivierovergangen te bewaken.⁷¹ Beieren wordt zo vergrendeld. Op de tweede en de derde dag na de eerste slag worden de restanten van het Magyaarse leger door de Ottoonse troepen opgedreven waarbij ze gebruik maakten van het terrein, lokale versterkingen, hinderlagen en patrouilles om de Magyaren op de infrastructurele knelpunten te verpletteren.⁷² Dit is een belangrijk detail omdat dit inhoudt dat de Ottoonse troepen die het gevecht met de vluchtende Magyaren aangingen fitte reserve troepen waren. We zien hier twee legers die nachtelijke manoeuvres en gevechten kunnen uitvoeren. Dat vereist behoorlijk veel training, discipline en organisatie.⁷³

63 Ibid., .. instead, he ordered..

64 Ibid., ..he ordered that blockhouses...

65 Ibid., .. count Dietpald with some others slipped out under the cover of darkness..

66 Widukind, .. he sent duke Conrad with the fourth legion... Thietmar, ... as soon as the king learned of this....

67 Ibid., .. the king exhorted his comrades...

68 Ibid., .. he seized his shield and the holy lance, and he turned his horse first against the enemy..

69 Ibid., .. the bravest of the enemy resisted.. were trapped between our men who cut them down. Some of them... sought refuge in nearby villages..and were cremated along with the buildings..

70 Ibid., .. The very same day their camp was taken and their prisoners were freed..

71 Gerhard, .. returning to Bavaria on the next day, he began his pursuit of the fleeing barbarian swarms. He dispatched swift couriers with the command to keep all rudder boats and river crossings under observation and to kill those fleeing.

72 Ibid., .. pursuing them with his men, killed those whom he could catch. At dusk he returned to Augsburg.. .. they could find no road, nor pathless wilderness, nor locality that allowed them to avoid the wrath of God...Within a few days their Kings and princes were taken prisoner... they with many of their countrymen, were hanged..Widukind, .. on the second and the third days, the remnants of this multitude were destroyed from the fortified localities in the vicinity..

73 Ibid., .. those who came there under the cover of darkness were pitched into the water...the rest were cut down. Those who did manage to reach the opposite bank were slaughtered by those who watched the shores.

Ondanks het bevel van Otto en de heftige strijd die beschreven wordt komt uit de bronnen ook naar voren dat er behoorlijk veel Magyaren gevangen genomen worden. In de tekst zien we dat een aantal prinses en hun gevolg gevangen werd genomen en naar Regensburg werden afgevoerd. Aldaar werden zij geëxecuteerd, dit roept de nodige vragen op.⁷⁴ Gaven ze zich alleen of met hun eigen troepen over? Is het een bewijs dat er helemaal niet zoveel Magyaren in de strijd zijn omgekomen maar later zijn geëxecuteerd misschien? En niet onbelangrijk waarom vond dit plaats? Mogelijk als afschrikking of om angst misschien zelfs terreur te zaaien?

Ten slotte zien we opnieuw een aanwijzing voor een communicatiestructuur en tevens een verslaglegging/rapportage voor het thuisfront en mogelijk ook ter bestudering.⁷⁵ De afsluiting van Widukind, dat Otto's eigen Saksen niet ingezet waren is vreemd omdat Otto's eigen "*militēs regis*" en lijfwacht uit Saksische strijders moet zijn samengesteld. Widukind zegt dat ook met de woorden "taking only a few Saxons with him" wat bijna zeker moet slaan op het legioen en de lijfwacht van Otto.

3.1.2 Wat zeggen de bronnen over het Magyaarse leger?

Voorafgaand aan de slag en belegering zien we dat de Magyaren een spionagedienst of netwerk hebben dat zichtbaar is in de diplomatieke missie en in het gedrag van Bertold de zoon van Arnulf een oost-Frankische aristocraat.⁷⁶ Samen met de verkenners geeft dit het Magyaarse leger de mogelijkheid de bewegingen van Otto te volgen en daarop te anticiperen.⁷⁷ Inlichtingen die door middel van spionage en verkenners vergaard worden moeten ook doorgegeven worden wat er op wijst dat er bij de Magyaren een communicatiestructuur moet zijn geweest. De Magyaren maken weloverwogen tactisch gebruik maken van verwoesting (vuur) als wapen. Ze verwoesten het westelijk deel van Beieren tot aan de rivier de Iller.⁷⁸ Deze tactiek dwingt de Ottonen eigen voorraden mee te nemen of een andere route te kiezen. Beide opties zijn in het nadeel van Otto, eigen voorraden meenemen betekent een grote tros die de colonne vertraagt, bewaking door een substantieel deel van de strijdmacht vereist wat de vrijheid van handelen beperkt en ten slotte verlegt dit onvrijwillig het zwaartepunt van de Ottonse strijdmacht. Immers, de tros wordt hiermee de achilleshiel en moet daarom ten koste van alles beschermd worden want zonder deze voorraden is opereren niet mogelijk. Daarmee krijgt het Ottonse plan direct een defensief karakter wat in het voordeel is van de Magyaren. De tweede optie, het kiezen van een route waarlangs de troepenmacht wel van het land en ter plaatse beschikbare voorraden kan leven is mogelijk nog gevaarlijker omdat deze route welbewust door de Magyaren was opengelaten. Zou Otto dit hebben gekozen dan had het terrein zijn troepenmacht niet gedekt en was hem ongetwijfeld een grotere hinderlaag dan bij de eerste optie gelegd.⁷⁹

De belegering van Augsburg en de slag zelf laten zien dat de Magyaren organisatie, middelen en belegeringswerktuigen tot hun beschikking hebben. Dat veronderstelt een logistieke organisatie en training in het gebruik ervan en geeft zicht op het Magyaarse plan.⁸⁰ In dit geval lijkt het meest voor de hand liggende scenario te zijn dat ze verwachten dat de belegering Otto zou dwingen de stad met een strijdmacht te ontzetten.⁸¹ Die belegering is interessant omdat de Magyaren de, echte, zwakke plek van de vesting

74 Ibid., ..Within a few days their Kings and princes were taken prisoner... they with many of their countrymen, were hanged.. Widukind, .. Three leaders of the Hungarian people were captured... and were hanged

75 Widukind, .. through messengers he informed his revered mother..Thietmar, .. messengers were sent...

76 Ibid., .. Hungarian legates...to inform themselves concerning the outcome of the civil war..

77 Ibid., .. scouting parties of both armies...

78 Gerhard, ..After having crossed the Lech and occupying Alemannia, .., despoiled the entire province, from the Danube tot the forest, laying waste with **fire** the greatest part (of Alemannia) up to the Iler River..

79 Bowlus, 100. Het gaat hier om de noordelijke route vanuit Donauwörth.

80 Gerhard, .. then they besieged.. siege engines..

81 Zie voor een uitleg over de belegering en verdediging van vestingwerken en het doel ervan Contamine, P., *War in the Middle Ages*, 101-115.

Augsburg wisten te vinden.⁸² Dat houdt in dat ze bouwkundig inzicht in vestingbouw en versterkingen hadden. Daarnaast beheerste het Magyaarse leger de belegeringstactieken zoals de verrassingsaanval op de oostelijke poort laat zien. Het is interessant om te zien waarmee de bisschop onder vuur genomen wordt namelijk met pijlen, speren en stenen.⁸³ Dat betekent dat de Magyaren slingeraars in de gelederen hadden, een specialistische taak en inderdaad goed in te zetten bij een belegering. Op het eerste gezicht lijkt de slinger een primitief wapen. De gevormde projectielen en de accuratesse tot op 150 meter betekende in de praktijk dat de slinger de gelijke was van de boog. De relatieve bescherming van maliënkolders en harnassen voorkwam weliswaar penetratie maar konden gekneusde en gebroken botten niet voorkomen. Als werptuig voor brandbommen en potten met kalk was de slinger toepasbaar bij belegeringen.⁸⁴ De grote vraag is waar deze slingeraars vandaan kwamen. Deze troepen zijn niet snel te vinden onder de traditionele volkeren die onderdeel uitmaakten van de Magyaarse samenleving of traditioneel gerekruteerd werden. Mogelijk komen deze hulpstroepen uit Byzantijnse hoek.⁸⁵ De uitschakeling van Magyaarse leiders tijdens de strijd kan de desintegratie van zijn eenheid betekenen.⁸⁶ Wat op het eerste gezicht onwillige Magyaarse soldaten lijken te zijn die aangemoedigd moeten worden kan ook staan voor organisatie en controle op uitvoering van de bevelen en taken. De Magyaarse commandanten kunnen via deze ondercommandanten toezicht houden op en afdwingen van bevelen en discipline.⁸⁷ Tijdens de strijd functioneert het communicatiesysteem met behulp van algemeen bekende signalen of geluiden om de troepen aan te sturen.⁸⁸ Het verzamelen van de troepen en het afbreken van het beleg kan heel goed vanuit militair strategisch oogpunt gedaan zijn om zo namelijk de eigen middelen te concentreren en zodoende vanuit een overwicht situatie het zwaartepunt van de vijand aan te grijpen, het zwaartepunt is namelijk Otto en zijn leger zelf wat de Magyaren heel goed beseffen.

We zien ook dat de Magyaren een krijgsraad houden waarbij de leiders meebeslissen in de te nemen acties.⁸⁹ De Magyaarse aanval door bereden boogschutters in de rug van Otto's marscolonne maakt duidelijk dat ze ongemerkt een omtrekkende beweging hebben gemaakt, mogelijk door zich te camoufleren/ nachtelijke verplaatsing of door hun bijzondere mobiliteit.⁹⁰ De aanval wordt uitgevoerd onder angstaanjagende oorlogskreten wat laat zien dat ze de psychologische oorlogsvoering beheersen.⁹¹ De Magyaarse bereden boogschutters lijken niet alleen hun bogen maar ook hun secundaire wapens te gebruiken want de tekst zegt dat ..*“they cut down some”*. Het lijkt er sterk op dat Ottonse soldaten ook in man tegen man gevechten met sabels of vechtknotten gedood werden. De overlevenden vluchtten en de colonne wordt van achteren opgerold. Het achtste, zevende en het zesde legioen worden verslagen en de Ottonen zien het gevaar in.⁹² In ieder geval is de Magyaarse ruitery opgewassen tegen de Ottonse tegenstander in man tegen man gevechten. De aanval mislukt echter door de

82 Gerhard, .. on the other hand the gate on the east side..

83 Ibid., .. as missiles and **stones** whirled around him..

84 Crosby, A.W., *Throwing Fire, Projectie Technology Through History*, 27,28. Harrison, C, *The Sling in Medieval Europe* in: The Bulletin of Primitive Technology. Vol. 31, 2006. geraadpleegd op www.chrisharrison.net/index.php/Research/Sling p.2-4.

85 Ibid., p. 3. Harrison geeft aan dat slingeraars vooral werden gerekruteerd in gebieden die onder Byzantijs bestuur stonden.

86 Gerhard, .. when the others saw him fall..

87 Ibid., .. some of the Hungarians began to drive others into battle.. Hoewel de vergelijking met de moderne militaire politie of met politieke commissarissen in de communistische legers niet helemaal opgaat roept deze beschrijving toch wel enige mate van herkenning of associatie daarmee op.

88 Ibid., .. he commanded that the signal be sounded..

89 Ibid., .. the whole army to break off the siege of the city and to hurry to join in council with their king. When he gained approval from them he ended the siege of the city, through the grace of God, and began to go against the glorious king, reasoning that, after having defeated him and his men, he could then return to the city as the victor and easily bring the entire realm (*totum regnum*) under his power

90 Thietmar, ... without being noticed...

91 Widukind, ..But things developed differently than had been expected, for the Hungarians crossed the Lech, encircled the army, and began to attack the legion in the rear with arrows...

92 Ibid., .. The sixth and seventh units were engaged in the same manner, and they too were forced to flee after many had been killed...

tegenaanval van Koenraads cavalerie waarop de ruitery vlucht. Mogelijk probeerden ze hun geliefde geveinsde vlucht manoeuvre uit te voeren en trapte Koenraad daar niet in.⁹³ In de slag wordt duidelijk dat de Magyaren in eerste instantie stand houden echter ze worden ingesloten, omsingeld en vervolgens systematisch gedood.⁹⁴ Dan is er een opmerkelijke beschrijving over de dood van graaf Koenraad, hij wordt dodelijk getroffen in zijn hals door een pijl toen hij door de hitte zijn lichaamspantser losser maakte.⁹⁵ Dit is interessant omdat dit zou betekenen dat (een deel van) de Magyaarse boogschutters nog steeds deelnamen aan het gevecht. Er is dus wat tegenspraak in de bronnen (Widukind).

De terugtocht van het Magyaarse leger is geen vlucht, de inwoners van Augsburg hadden pas door dat de Magyaren echt terugtrokken toen ze de rivier overstaken.⁹⁶ Ze zien in dat ze aan de westelijke zijde van de Lech geen overwinning kunnen behalen en proberen Otto naar de vlakke toe te lokken om alsnog toe te slaan. Als het eenmaal duidelijk is dat de strijd verloren is lijkt het Magyaarse leger zich te ontbinden in de bekende kleine formaties en probeerde door nachtelijke bewegingen te ontkomen. Op de tweede en de derde dag na de eerste slag werden de restanten van het Magyaarse leger vanuit versterkte oorden in de omgeving, garnizoenen die de overgangen bewaakten en waarschijnlijk mobiele patrouilles die het achterland bewaakten vernietigd.⁹⁷ Daarnaast zien we dat het weer een rol speelde in het falen van de Magyaarse vluchtpoging.⁹⁸ We zien hier twee legers die nachtelijke manoeuvres en gevechten kunnen uitvoeren. Dat vereist behoorlijk veel training, discipline en organisatie. Hoewel de bronnen de vlucht benadrukken zien we ook dat er Magyaren zijn die ervoor kiezen zich over te geven of gevangen te laten nemen. Ze werden in de plaats Regensburg samen met veel landgenoten opgehangen.⁹⁹

Samengevat kunnen we aan de hand van deze analyse stellen dat er een schat aan concrete beschrijvingen, details en aanwijzingen in de teksten te vinden zijn. Er is op basis van de bronnen dus heel veel te vertellen over de militaire organisatie, tactiek en strategie van de strijdende partijen.

3.2 mijn interpretatie van de bronnen/slag bij het Lechfeld

De beschrijving van de slag bij het Lechfeld en vooral de nasleep ervan laten de historicus veel meer zien dan alleen het treffen tussen twee partijen. Zoals ik in 2.3 heb geanalyseerd bevatten de bronnen een schat aan beschrijvingen die ons inzicht geven in de militaire organisatie van het Ottoonse rijk en van het Magyaarse leger. Leyser is ambitieuzer en stelt dat juist deze gebeurtenissen ons veel kunnen zeggen over de manieren en oorzaken van het succes van dit rijk¹⁰⁰. Hoewel zijn stelling best wel eens juist kan zijn heeft zijn invalshoek teveel bezwaren.

Zoals eerder gezegd interpreteer ik de slag bij het Lechfeld en de nasleep in het kader van Nirenberg. Dit verklaart volgens mij waarom Otto in staat was troepen te mobiliseren die vrij kort daarvoor nog tegen hem streden. Hiermee beantwoorden we ook de vraag waarom zijn schoonzoon graaf Koenraad aan zijn zijde meestreed. Wat is er nu wezenlijk anders aan de

93 Ibid., .. he sent duke Conrad with the fourth legion...

94 Ibid., .. the bravest of the enemy resisted.. were trapped between our men who cut them down. Some of them... sought refuge in nearby villages..and were cremated along with the buildings..

95 Ibid., .. duke Conrad....suffering from battle fatigue...loosened his straps on his armour...and was pierced in his throat by an arrow and died instantly..

96 Gerhard, .. who witnessed them coming back, did not believe that they were returning defeat..

97 Ibid., .. those who came there under the cover of darkness were pitched into the water...the rest were cut down. Those who did manage to reach the opposite bank were slaughtered by those who watched the shores. Widukind, .. on the second and the third days, the remnants of this multitude were destroyed from the fortified localities in the vicinity..

98 Widukind, .. others swam across the nearby river....the were swept away by the torrent and perished.. De aanwijzing voor het veranderde weer is de sterke stroming van de rivier. De Magyaren hadden tijdens het eerste deel van hun invasie van Beieren weinig moeite hebben de rivieren over te steken. Waarom nu dan wel? Het antwoord lijkt te liggen in veranderde weersomstandigheden.

99 Ibid., .. Three leaders of the Hungarian people were captured... and were hanged

100 Leyser, K.J., *The Battle at the Lech, 955, Medieval Germany and its Neighbours 900-1250*, The Hambledon Press, p.

Magyaarse inval van 955 en aan de reactie van het Ottoonse rijk? Tot 955 waren zowel de Magyaren als de Ottonen geen existentiële dreiging voor elkaar. Voor de Magyaren gold dat ze met hun plundertochten weliswaar veel schade veroorzaakten echter ze waren er niet op uit om de gebieden die ze doorkruisten te bezetten. Bovendien konden de Magyaren niet al te verwoestend optreden immers om regelmatig te plunderen moet er wel wat te plunderen zijn. Niet alleen deze praktijk ook het feit dat de Magyaren geregeld als huurlingenleger dienst deden voor de Ottoonse aristocratie had een beperkende, of tenminste een kanaliserende, uitwerking.¹⁰¹ Interessant is ook de manier waarop tot 955 met de Magyaarse dreiging werd omgegaan als de Ottonen overwinningen wisten te boeken. Het voorbeeld van graaf Hendrik die in 924 een Magyaarse prins gevangen wist te nemen en deze vervolgens uitruilde voor een vredesverdrag laat zien dat het oplossen van conflicten ook op relatief vreedzame wijzen mogelijk was¹⁰². Met enig voorbehoud kun je stellen dat de Ottonen en Magyaren tot 955 een, weliswaar tegenstrijdige en vreemde, *modus vivendi* wisten te vinden. In geweldstermen kun je daarom zeggen dat het geweld in de conflictbeheersing op het structurele niveau bleef. Andersom is de Ottoonse bedreiging voor de Magyaren tot 955 niet existentieel. De Ottonen dwarsboomden de Magyaren niet of nauwelijks in hun plundertochten en voerden met uitzondering van 954 geen strafexpedities tegen de Magyaren uit. Bovendien konden de Magyaren altijd uitwijken naar Noord-Italië en dichter bij huis richting Bohemen.¹⁰³

In de jaren 950-955 veranderde dit echter fundamenteel. In de eerste plaats wisten de Ottonen hun greep op Bohemen vaste vorm te geven, vervolgens slaagden ze erin Noord-Italië onder controle te krijgen wat de dreiging vergrootte en de uitwijkmogelijkheid minimaliseerde. Niet alleen het agressieve Ottoonse expansionisme vormde daarmee een bedreiging ook de burgeroorlog tussen Otto en de rebellen onder leiding van de Liodulfs bracht een fundamentele verandering teweeg in de manier waarop de Ottoonse aristocratie naar de Magyaren keek. De Magyaren namen aan deze burgeroorlog deel aan de zijde van de rebellen echter werd het al snel duidelijk dat ze een eigen agenda erop na hielden.

Voor de Magyaren betekende de strategische afgrenzing van het Donau vallei een groot gevaar. Niet alleen voor de rol van de plundertochten als mogelijkheid om status te verbeteren/in stand te houden en roem of buit te vergaren. Met een materieel en religieus agressieve buur, (religieuze) spanningen omdat een deel van de elite zich inliet met het Byzantijnse rijk en zonder de structurele kanalisering van geweld, kwam de Magyaarse ordening onder intense druk te staan. De Magyaren stonden dus voor bedreigingen van buitenaf en binnenuit waardoor ook voor hen het geweldniveau niet meer beheersbaar was en cataclysmische proporties kreeg. De jaren voorafgaand aan 954/955 vormen daarmee een keerpunt in de verhoudingen tussen de Magyaren en de Ottonen van niet existentiële naar een existentiële bedreiging voor elkaars voortbestaan. Het alledaagse en het structurele geweld kon geen oplossing voor deze dreiging bieden. Aan de vooravond van de slag bij het Lechfeld was voor beide partijen duidelijk dat er een beslissende slag zou komen waarin het geweld cataclysmische proporties zou krijgen. De afgrenzing van Bohemen en Noord-Italië dwong de Magyaren om het initiatief te nemen en gaf hen tegelijk alleen nog de mogelijkheid om Beieren binnen te vallen. Beieren was immers al zwaar verzwakt door de burgeroorlog en de Magyaarse invasie in 954. In Beieren waren ten slotte in tegenstelling tot Bohemen en Noord-Italië een aantal vlakten, vooral die in de omgeving van Augsburg die de Magyaren een kans op succes gaven. Hoe voorspelbaar dit misschien voor de Ottonen mocht zijn en hoe voorbereid ze ook waren, de Magyaren hadden een verrassing voor hen in petto.

Uit de bronnen zijn een aantal interessante observaties te maken. We zien dat de Ottoonse troepenmacht die in het hoofdkwartier verzameld was weinig zin had om het gevecht aan te gaan. Dat is duidelijk zichtbaar in de reactie van de troepen op de aankomst van graaf Koenraad.¹⁰⁴ Widukind maakt duidelijk dat Otto niet in staat is het moreel van zijn troepen hoog te houden terwijl graaf Koenraad dat met zijn aanwezigheid wel kon. Omdat Widukind

101 Bowlus, C.R., *The Early Hungarians as Mercenaries 860-955* in: *Mercenaries and Paid Men*, ed. John France, Leiden: Brill 2008, p. 193-206.

102Leyser, *The Battle at the Lech, 955*, 48.

103Ibid., 49.

104 Widukind, 3.44, ..no longer desired to postpone the contest..

zo uitweidt over de kwaliteiten van Koenraad lijkt het bijna op indirecte kritiek op Otto. Uit de tekst wordt ook duidelijk dat Otto, in ieder geval de legerleiding, de bekende religieuze handelingen en krijgersrituelen voorafgaand aan de strijd gebruiken om de cohesie en motivatie van de strijdmacht te verbeteren.

Een tweede observatie is de indeling van de troepenmacht in legioenen en de organisatie van de colonne waarbij de twee sterkste contingents, Koenraads en Otto's troepen, in het midden van de colonne optrekken beiden gedekt aan de voorkant en in de rug door drie mindere legioenen. Voorts wordt uit de teksten duidelijk dat de marsroute van de colonne, zoals Bowlus betoogt, vanuit Regensburg door het Rauherforst richting Augsburg moet zijn gelopen. Dat is belangrijk omdat de kern contingents in de drie legioenen een buffer hadden in het geval van een onverwachte aanval. Die verrassingsaanval vindt daadwerkelijk plaats en betekent voor de laatste drie legioenen in de colonne het einde. Uit de tekst valt bijna niet op te maken wat er precies gebeurde echter het lijkt er sterk op dat de colonne nog grotendeels in het Rauherforst is wanneer de aanval plaatsvindt. Dat geeft betekenis aan de volgende actie van het Ottoonse leger, Otto geeft Koenraad de opdracht zijn vierde legioen te draaien, zijn eigen legioen te doorschrijven en de vijand aan te grijpen. Aangezien Koenraads legioen vooral uit cavalerie bestond was het voor hem mogelijk om in de beperkte ruimte die de weg door het Rauherforst bood de Magyaarse aanvallers met een charge te verdrijven. In die beperkte ruimte konden de Magyaren onvoldoende weerstand bieden tegen een gepantserde cavalerie charge en moesten vluchten hoewel de aftocht van de bereden boogschutters ook gezien kan worden als een geveinsde vlucht om zo Koenraads cavalerie tot een achtervolging te verleiden. Koenraad achtervolgde de vluchtende Magyaren echter alleen om de tros en de gevangenen te bevrijden en keerde vervolgens terug naar de hoofdmacht. Dat duidt op een beheerste en weldoordachte tactiek. In de tussentijd is de colonne waarschijnlijk het Rauherforst uit gemarcheerd en hebben de voorste drie legioenen contact gemaakt met de Magyaarse hoofdmacht. Immers, de Magyaren probeerden het ontplooiën van vijandelijke strijdmachten te voorkomen door ze direct aan te vallen.¹⁰⁵ Terwijl de eerste drie legioenen de strijd aangingen en zo de vijandelijke beweeglijkheid en vrijheid van handelen beperkte moet de herschikking en ontplooiing van het vierde en vijfde legioen hebben plaatsgevonden. Op dat moment is Otto's eigen legioen nog niet ingezet, is dus fit en kan als reserve ingezet worden. Otto zet zijn eigen legioen en het vierde legioen vervolgens waarschijnlijk met een flankaanval in en slaagt erin de overwinning te behalen. Een deel van het Magyaarse leger besluit te vluchten.

Wat ik hier kort beschrijf is een tactische zet die het grotere strategische doel, kort samengevat winnen, dient en bekend staat als het pion-offer.¹⁰⁶ Otto's indeling van de colonne en zijn marsroute lijken mij vanuit deze strategie te motiveren. Immers Otto heeft te maken met soldaten die zich niet echt aan hem committeren en ook niet echt gemotiveerd lijken. Hoewel hij religieuze voorbereidingen en krijgersrituelen inzet om cohesie en motivatie te verbeteren heeft hij eigenlijk maar twee opties om met deze troepen om te gaan. De eerste is deze troepen te ontbinden en naar huis te sturen wat onmogelijk is omdat hij dan veel te weinig manschappen heeft om nog een reële kans op de overwinning te maken. De tweede optie is de troepen in een situatie te brengen waarin ze geen andere keus hebben dan te vechten of te sterven waarbij ze bovendien als buffer dienen om de eerste klappen van de vijand op te vangen. Dit heeft twee voordelen, in de eerste plaats kun je deze troepen toch inzetten en zullen in een dergelijke situatie vechten omdat hun leven ervan afhangt. In de tweede plaats lijdt de vijand verliezen, wordt de vrijheid van handelen voor de vijand beperkt en verliest de aanval momentum. De betrouwbare troepen die achter de buffer in reserve zijn gehouden kunnen vervolgens naar inzicht van de bevelhebber ingezet worden waarmee hij het initiatief neemt en de vijand zijn wil op kan leggen. Deze beschrijving lijkt sterk van toepassing op de Magyaarse verrassingsaanval, de laatste drie legioenen worden weliswaar opgerold echter het momentum is dan uit de aanval. De aanvallers en hun paarden zijn vermoeid, hun samenhang en discipline is waarschijnlijk verslapt. Otto heeft ondertussen de tijd gehad om een reactie te bedenken, de eenheid van Koenraad het bevel te geven om te draaien en die eenheid heeft de tijd gehad de slagformatie in te nemen. Dat de Magyaren de fout in gaan

105 Bowlus, 20

106 Teitler-Bosch-Klinkert e.a., *Inleiding Militaire Strategie*, p. 47 ev.

door te gaan plunderen is niet relevant voor dit proces. Het belangrijkste is de tijd die Otto heeft gekocht met het opofferen van de drie achterste legioenen. Het lijkt mij dat ditzelfde proces zich voordeed met de voorste drie legioenen bij het uitmarcheren uit het Rauherforst. Dit pion-offer was noodzakelijk om de eigen cavalerie een kans te geven de Magyaren te kunnen aangrijpen zonder dat deze de mogelijkheid hadden gebruik te maken van hun bekende geveinsde vlucht tactiek. Eenmaal in gevecht met de achterste en voorste legioenen zou de Magyaarse strijdmacht die vrijheid niet meer hebben. De cavalerie aanval werd dan mogelijk en zou tot zodanige verliezen lijden dat hun wil om te vechten gebroken zou worden met als gevolg de terugtrekking. Wanneer Otto's troepen daar eenmaal in geslaagd waren zou de val dichtklappen en waren de Magyaren gedoemd hun einde te vinden bij de infrastructurele knelpunten die de rivierovergangen vormden.

4. Conclusie

Het conflict dat in 955 tussen de Magyaren en het Oost-Frankische rijk in Beieren werd uitgevochten heeft een blijvende indruk en invloed gehad op midden en Oost-Europa. Wat een eenvoudig conflict lijkt te zijn tussen een migrerend nomadenvolk en een sedentaire christelijke samenleving blijkt bij nadere beschouwing gecompliceerder en genuanceerder van aard te zijn. Niet alleen de oorzaken, ook de wijze waarop de strijd gevoerd werd en de manier waarop daarvan verslag is gelegd staan ter discussie. Niet onbelangrijk is de vraag wat deze slag nu eigenlijk teweeg heeft gebracht, een einde aan de Magyaarse rooftochten of de eenwording van het Oost-Frankische rijk onder Otto I? Het onderzoek naar de slag bij het Lechfeld is bijzonder breed van aard en de wetenschappelijke discussie levendig. In deze scriptie heb ik de nadruk gelegd op de interpretatie van Charles Bowlus. De centrale vraag was of zijn specifieke toepassing van de normalistische methode op de bronnen een aanvaardbare reconstructie van deze gebeurtenis kan geven.

Het antwoord op deze vraag kan op verschillende niveaus gegeven worden. Kijken we met een vogelvlucht blik op het conflict dan valt er op Bowlus verklaring kritiek te leveren. Hij geeft te weinig aandacht aan de religieuze dimensie van het conflict, in het bijzonder de mogelijkheid dat de ontwikkeling van het christendom in de post Karolingische rijken en de uitwerking van religieuze vijandsbeelden daarin deels de extreme vormen van geweld van de Ottoonse legers kan verklaren. Daarnaast zien we niks terug van de functie van religie in het motiveren, geruststellen en het vormen van cohesie in de Ottoonse strijdmacht. De beschrijving van de voorbereidingen voorafgaand aan de slag duiden hier wel op. Ook is het de vraag of zijn weergave van de Magyaarse samenleving in het algemeen en zijn idee van het Magyaarse leger op de lange duur stand zal houden in het licht van de genoemde bezwaren van Hongaarse onderzoekers. Toch lijkt het er sterk op dat Bowlus dicht in de buurt komt van een aanvaardbare verklaring.

Op het niveau van de slag en de gebeurtenissen daaromheen vind ik dat Bowlus de waarde van de normalistische methode overtuigend naar voren heeft weten te brengen. Er blijven echter wel een aantal belangrijke details over die verdere verklaring vragen. Ik denk hierbij aan de militaire facetten in mijn analyse van de slag die Bowlus niet behandelt. Een goed voorbeeld is de communicatie en bevelsstructuur en de wijze waarop het vierde legioen van Koenraad nou precies door Otto zijn aangestuurd. Mogelijk komt ook hier de religieuze dimensie die Bachrach benoemt terug in de gecombineerde religieuze en militaire functies van de vaandels, banieren en relieken. Ook de aanwezigheid van slingersaars en belegeringswerktuigen vraagt meer uitleg. Op micro niveau denk ik dat er zowel kritiek als opbouwende argumentatie te vinden zou kunnen zijn. Een voorbeeld van kritiek is mijn vaststelling dat de problemen rondom de composietboog het falen van de Magyaarse elitetroepen op 10 augustus zelf niet overtuigend verklaart. Een opbouwend argument kan bijvoorbeeld de ontdekking van de in oorlogstijd functionerende genie in Augsburg zijn die in korte tijd in staat is versterkingen te bouwen. Het idee dat Otto de afsluiting van Beieren kon bevelen is met deze ontdekking een stuk waarschijnlijker te noemen.

Samenvattend kunnen we concluderen dat de discussie over de slag bij het Lechfeld de wetenschap nog wel even bezig zal kunnen houden. Het verband tussen en de wederzijdse invloed van oorlog en religie op elkaar is het veld van onderzoek wat verder verdiept moet worden. Wat mij opgevallen is aan de bestudering van de bronnen is dat het de kunst is om te lezen wat er niet staat en om wat er staat niet te lezen. Een mooi voorbeeld daarvan is de toespraak van Otto waarin hij volgens Widukind zegt *"I realize that they exceed us in numbers, but not in bravery nor in weapons, for, as we know, a large number of them are bereft of arms"*. Het spreekt voor zich dat deze ontkenning het tegenovergestelde betekend namelijk dat de Magyaren minstens zoveel moed hadden en wel degelijk bewapend waren. Dit lijkt veel op het militaire adagium sterk ogen waar je zwak bent, zwak ogen waar je sterk bent. Interdisciplinair normalistisch onderzoek, wat misschien als zwak gezien wordt, kan als het ingekaderd is in een solide wetenschappelijk fundament daarin best wel eens tot meer verrassende resultaten leiden.

Literatuurlijst

Primaire bronnen

Warner, D. A., *Ottonian Germany, Widukind's Deeds of the Saxons*, translated and annotated by (Manchester 2001).

Warner, D. A., *Ottonian Germany, The Chronicon of Thietmar of Merseburg*, translated and annotated by (Manchester 2001).

Warner, D. A., *Ottonian Germany, Gerhard's Life of St. Ulrich*, translated and annotated by (Manchester 2001).

Secundaire bronnen

Bachrach, D., 'Exercise of Royal Power in Early Medieval Europe: The case of Otto the Great 936-73', in: *Early Medieval Europe* vol. 17, issue 4, (november 2009). p. 389-419.

Bachrach, David S., *Religion and the Conduct of War c. 300 – c. 1215*, (Woodridge 2003).

Bachrach, B. S., *Warfare in Tenth Century Germany*, (Woodbridge 2012).

Bachrach, B. S., *Warfare and Military Organisation in Pre-Crusade Europe*, (Ashgate 2002).

Bachrach, B. S., Bachrach, D.S., 'Saxon military revolution, 912-973?: myth and reality', in: *Early Medieval Europe*, Bd.15 (2007), p. 186-222.

Bachrach D. S., en Bachrach, B, 'Early Saxon Frontier Warfare: Henry I, Otto I and Carolingian Military Institutions', in: *Journal of Medieval Military History*, vol. 10 (2012), p. 17-60.

Bachrach, B. S., 'Review van Charles R. Bowlus, The Battle of Lechfeld and Its Aftermath, August 955: The End of the Age of Migrations in the Latin West'. in: *Speculum Journal of Medieval Studies* Volume 83 Issue 01 (2008), p 179-181.

Bergman, C. A, and McEwen, E, 'Sinew Reinforced and Composite Bows', in: Heidi Knecht (ed.) *Projectile Technology* (London 1997), p 143-160.

Bowlus, C. R., *The Battle of Lechfeld and its Aftermath August 955, The end of the Age Migrations in the Latin West*, (Aldershot 2006).

Bowlus, C. R., 'The Early Hungarians as Mercenaries 860-955', in: John France (ed.), *Mercenaries and Paid Men* (Leiden 2008), p. 193-206.

Brown, E. A., 'The Battle of Hastings', in: *The Proceedings of the Battle Conference on Anglo-Norman Studies*, 3 (1981), p. 1-21.

Contamine, P., *War in the Middle Ages*, (Cambridge 1984).

Crosby, A. W., *Throwing Fire, Projectile Technology Through History*, (Cambridge 2002).

De Vries, K., *Medieval Military Technology*, (Ontario 1992).

- Filkins, D., 'The Shadow Commander', in: *The New Yorker* 30/9/2013, http://www.newyorker.com/reporting/2013/09/30/130930fa_fact_filkins?currentPage=all geraadpleegd op 6 november 2013.
- Gundisch, K., 'Gruppenprivilegien im mittelalterlichen Konigreich Ungarn', in: P., Niedermaier (ed.) *Die Szekler in Siebenburgen. Von der privilegierten Sondergemeinde zur ethnischen Gruppe* (Keulen 2009).
- Halsall, G., *Warfare and Society in the Barbarian West, 450-900* (Oxon 2003).
- Harrison, C., 'The Sling in Medieval Europe', oorspronkelijk gepubliceerd in: *The Bulletin of Primitive Technology*, Vol.31 (Spring 2006), opnieuw gepubliceerd op de website <http://www.chrisharrison.net/index.php/Research/Sling>, geraadpleegd op 3 januari 2014.
- Helgeland, J., 'Roman army religion', in: *Aufstieg und Niedergang der romischen Welt II. Principat 16.2*, (Berlijn 1978), p. 1470-1505.
- Hildinger, E., *Warrior of the Steppe, A Military History of Central Asia, 500 B.C. To 1700 A.D.* (Spellmount Kent 1997).
- Keegan, J., *A History of Warfare*, (Londen 1993).
- Leyser, K., *Medieval Germany and its Neighbours 900-1250, The Battle at the Lech 955, a study in Tenth-Century Warfare*, (Londen 1982).
- Malone, D. M., *Small Unit Leadership, A commonsense Approach*, (Novato 1983).
- McCormick, M., 'The Liturgy of war from Antiquity to the Crusades', in: D.L. Bergen (ed.) *The Sword of the Lord: Military Chaplains from the First to the Twenty-First Century*, (Notre Dame 2004) p. 45-67.
- McGlynn, S., 'The Myths of Medieval Warfare', oorspronkelijk gepubliceerd in *History Today*, vol. 44 no. 1 (1994), opnieuw gepubliceerd op de website De Re Militaria <http://deremilitari.org/2013/06/the-myths-of-medieval-warfare/>, geraadpleegd op 16 januari 2014.
- Paret, P., (ed.) *Makers of Modern Strategy, from Machiavelli to the Nuclear Age*, (New Jersey 1986).
- Paterson, W.F., 'The Archers of Islam', in: *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 9, (1966), p. 69-87.
- Reuter, T., 'Carolingian and Ottonian warfare', in: M. Keen (ed.), *Medieval Warfare. A History* (Oxford, 1999), p. 13-43.
- Ritschel, S., 'Archäologe entdeckt Pferdegeschirr aus sagemumwobenen Schlacht', in: *Augsburger Allgemeine* 6/12/2013, <http://www.augsburger-allgemeine.de/bayern/Archaeologe-entdeckt-Pferdegeschirr-aus-sagemumwobenen-Schlacht-id28012217.html>, geraadpleegd op 4 januari 2014.
- Róna-Tas, A., *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages: An Introduction to Early Hungarian History*, (Budapest 1999).
- Scherff, B., *Studien*, 1985, niet gepubliceerde dissertatie, redelijk bekend omdat Scherff regelmatig door auteurs zoals Bachrach en Bowlus geciteerd wordt.

Szabo, C., 'The Magyar Raids: Fact and Fable', in: *Journal of Eurasian Studies*, Vol.IV, issue 4, (2012), www.federatio.org/joes/EurasianStudies_0412.pdf, geraadpleegd op 2 januari 2014.

Teitler G., Bosch J. M. J., Klinkert W., e.a. *Inleiding Militaire Strategie*, Publicatie van de Koninklijke Militaire Academie (Breda 1999).

Tse Toeng, M., 'Guerrilla-Oorlogvoering, 1937' in: Charles, J. B., Hofland, H. J. A., Vrijman, J., (ed.), *Kwadratpocket 8*, (Amsterdam 1965). 63-138.

Verbruggen, J. F., *De Krijgskunst in West-Europa in de Middeleeuwen, IXe tot begin XIVe eeuw*, (Brussel 1954).

Werner, K. F., 'Heeresorganisation und Kriegführung im deutschen Königreich des 10. und 11. Jahrhunderts', in: *Settimane di studio del Centro Italiano di studi sull'Alto Medioevo*, 15 (1968) p. 791-843.

Bijlage; de bronnen

Thietmar von Merseburg, *The Chronicon*¹⁰⁷;

“But again, as if they had forgotten their recent outrage, the Hungarians moved against us under arms. Duke Henry notified of their arrival, recalling him from a journey he had just begun. Then, the king ordered all of his dependants to meet him at the city of Augsburg, declaring that he would rather die than permit such evil to continue¹⁰⁸. He promised rewards and favour to those who complied, and punishment to those who fled. From everywhere, he collected only eight warbands. When they had been organized for battle, he encouraged them, noting that those who died would be rewarded in eternity and referring to the earthly benefits conferred by victory. Without being noticed, the shrewd enemy was able to surround and overwhelm the king’s rearguard, near the fast-flowing Lech. Many were killed and plundered. As soon as the king learned of this, he sent Duke Conrad and his warriors to the rear, where they seized the captives and all the booty from the throats of the ravaging wolves and returned victorious to the camp.

Chapter Ten

The next day, that is on the feast of the martyr of Christ, Lawrence, the king alone prostrated himself before the others and confessed his sin to God, tearfully swearing the following oath: if on that day, through the intercession of such a great advocate, Christ would deign to grant him victory and life, he would establish a bishopric in the city of Merseburg in honour of the victor over the fire and turn his newly begun palace there into a church [10 August]¹⁰⁹. After raising himself from the ground and after his confessor, Ulrich, had celebrated the mass and holy communion, the king took up his shield and the holy lance and led his warriors against the enemy forces, annihilating and pursuing them till evening when they fled¹¹⁰. After the slaughter, the king camped with his victorious band in the verdant meadows and diligently inquired if anyone of his warriors had been killed. Then, he learned of the death of Duke Conrad, his son-in-law and an illustrious man of arms¹¹¹. He sent his body to Worms, duly mourned and carefully prepared for burial. Messengers were also sent ahead, to alleviate the concerns of his sainted mother with a complete report what had happened, and also to arouse the souls of the faithful in praise of Christ. All of Christendom, but especially that part committed to the king, received such a great gift of divine piety with ineffable joy, offering praise and thanks to God in the highest with one voice¹¹². In this year, Henry, duke and brother of the king, died.”

Gerhard von Augsburg, *Vita Sancti Uodalrici Episcopi Augustani*¹¹³;

cap.12 In the very next year, since the incarnation of our Lord Jezus Christ 955, a multitude of Hungarians, such as no living person can remember having seen in any one region before, invaded the region of the Bavarians, wick they devastated and occupied from the Danube to the dark forest on the rim of the mountains. After having crossed the Lech and occupying Alemannia, they burned down the church of St Afra and despoiled the entire province, from the Danube tot the forest, laying waste with fire the greatest par (of Alemannia) up to the Iller River. Then they besieged the city of Augsburg, wick was enclosed only by low walls without towers and, therefore, was not properly protected. However, the saintly bishop had brought together within the bulwarks of the city a large number of the best soldiers (*milites*), whose

107 Warner, D.A., *Ottonian Germany*, 97-99.

108 Noot van vertaler Brown: Possible allusion to Terence, *Eunuchus* 1.1, 21, 3, 7.

109 Noot van vertaler Warner: See above p. 58.

110 Noot van vertaler Warner: Widukind 3.46, pp. 126-28. Bishop Ulrich's biography (Gerhard c. 12, p. 401) places him in Augsburg, directing the city's defence, rather than in Otto's camp.

111 Noot van vertaler Warner: Widukind 3.47, p.128.

112 Noot van vertaler Warner: Widukind 3.49, pp. 128-129.

113 Bowlus, *The Battle of Lechfeld and its Aftermath, August 955*, Appendices, 176-178.

training and bravery ensured that the city would be properly defended under God. When they saw that the Hungarian army had completely surrounded the city, they wanted to sally out against it, which the bishop did not permit them to do. Instead, he ordered that the gate through which entry was the easiest be heavily reinforced. On the other hand, the gate on the east side, which led to the river, was seized by a concentrated Hungarian band, so that it appeared as if they would be able to enter. The bishop's soldiers (*milites*), fighting valiantly in front of that gate, resisted them until the Hungarian leader who had led them on into battle and in whose leadership they trusted and in whom they had utmost confidence. When the others saw him fall mortally wounded to the ground, with great fear and lamentation they took him up quickly and returned to their camp. During the battle the bishop sat on his warhorse (*caballus*) and remained unwounded in the midst of the fray while wearing only a stola, protected by neither shield nor chain mail (*lorica*), nor helmet, as missiles and stones whirled around him. After this encounter had come to an end, he re-entered the city, and, walking around it, he ordered that blockhouses be constructed throughout the entire night at suitable places and that the walls be reinforced whenever time allowed. He, however, spent the night in prayer. He urged one group of nuns who had congregated within the city, to take up the cross and circulate about beseeching God with humility and charity, while a second group prayed vigorously on their knees to Mary, the mother of God, for the defense of the people and for the protection of the city. Only during a small portion of the night just before daybreak did he indulge himself in rest. As the day broke, he performed the mass and administered the sacrament. This pious act having been performed, he fed the holy provisions to all, and admonished them with simple words to persist in the faith and not to doubt but to trust in God. Promising them salvation he read the words of the Psalmist David, 'If you walk in the valley of the shadow of death, fear no evil, for I am with you'. Following the bishop's reassuring speech, which he finished as the first rays of the sun radiated over that wide landscape, the Hungarian army with an indescribably overwhelming advantage surrounded the city on all sides to storm it, bringing up diverse siege engines to destroy the walls. Now that all were armed for combat and the bulwarks of the city manned by defenders, some of the Hungarians began to drive the others into battle, threatening them with whips. But these, seeing what a multitude had gathered on the ramparts to resist them, experiencing the fear of God, did not dare to approach the walls. Finally, after everyone within and outside of the walls was prepared for combat, Arnulf's son, Bertold, came from the castle (*castellum*) of Reisenburg clamoring to announce to the Hungarian king that the glorious King Otto was approaching. When he heard this, he commanded that the signal be sounded for the whole army to break off the siege of the city and to hurry to join in council with their king. When he gained approval from them he ended the siege of the city, through the grace of God, and began to go against the glorious king, reasoning that, after having defeated him and his men, he could then return to the city as the victor and easily bring the entire realm (*totum regnum*) under his power. Count Dietpald, the bishop's brother, with some others who were in the city slipped out under the cover of darkness to meet the king. When the king saw the huge Hungarian army, he concluded that it could not possibly be conquered by ordinary mortals, unless Almighty God deigned to strike them down. Trusting in His assistance and fortified by the encouraging words of his principal commanders, he with his men vigorously began the battle. After the mutual butchery had ceased, and those had been killed whom God had predestined to die, a glorious victory was granted King Otto by the God for whom nothing is impossible. Because they did not have the courage to continue the struggle, the Hungarian army turned in flight. Although an incredible number of them had been killed, such a multitude of them remained that those on the ramparts of the city of Augsburg, who witnessed them coming back, did not believe that they were returning defeated from the battle until they realized that they were hurrying past the city to regain the other bank of the Lech. The king, however, pursuing them with his men, killed those whom he could catch. At dusk he returned to Augsburg, where he spent the night with the bishop, consoling him about the bad news concerning his brother Dietpald who died in battle and of other relatives who were also killed. The king honored Riwin, Dietpald's son, with his father's comital office. Also recognizing the bishop's loyal assistance, he restored to him all that he desired. Returning to Bavaria on the next day, he began his pursuit of the

fleeing barbarian swarms. He dispatched swift couriers with the command to keep all rudder boats and river crossings under observation and to kill those fleeing. And that was accomplished. Those who came there under the cover of darkness were pitched into the water by those manning the ships; the rest were cut down. Those who did manage to reach the opposite bank were slaughtered by those who watched the shores. They could find no road, nor pathless wilderness, nor locality that allowed them to avoid the wrath of the Lord. Within a few days their kings and princes were taken prisoner and led off to Regensburg and there, to the ignominy of their race, they with many of their countrymen, were hanged."

Widukind's *Res gestae Saxonicae*¹¹⁴;

III.44 When the king arrived in Saxony around the beginning of July (*circa Kalend. Iulii*) Hungarian legates came to meet him, appearing as if they were there to visit him to renew their prior loyalty and good will, but in fact, as some suspected, to inform themselves concerning the outcome of the civil war. After retaining them for a few days, and letting them leave in peace with a few small gifts, he heard from messengers from his brother, the duke over the Bavarians. 'Beware! Hungarian war bands, fanning out, have attacked across your frontiers, and they have resolved to do battle with you'. As soon as he heard this, the king, as if he had done nothing at all the preceding year, set out against the enemy immediately, taking only a few Saxons with him because they were urgently needed in a war against the Slavs. He established his headquarters near the frontiers of Augsburg's territory, where armies of Swabians and Bavarians joined him. When Duke Conrad also appeared at the camp with a strong contingent of cavalry, the soldiers, encouraged by his arrival, no longer desired to postpone the contest, for Conrad was by nature a brave spirit, and, what is rarer still in bold men, he was of good counsel, invincible in battle whether he went into the fray on horseback or on foot, and at home or on campaign he really cared for his men. After it had become apparent from the reports of scouting parties of both armies that the marching columns were not far from one another, a fast was proclaimed in the camp and all were ordered to prepare for battle on the next day. With the first rays of daylight they arose, wished one another well, swore oaths to assist their leader first and then each other. Divided into eight legions, they raised their banners and proceeded from the camp. The army was led through rough and difficult terrain that gave the enemy no opportunity to harass the marching column, which was protected by the vegetation, with arrows that they knew how to use so effectively. The first, second and third legions, consisting of Bavarians, were led by Duke Henry's subordinates, for he himself was far from the battlefield, suffering an illness from which he eventually died. The fourth legion consisted of Franks whose commander and leader was Duke Conrad. In the fifth, the strongest, also called the royal legion, was the prince himself with the angel (Michael) who brings victory in front of him and surrounded by a bodyguard of courageous youths, selected from among the many thousands, who were arranged in a dense formation. The sixth and seventh were put together with Swabians whom Burchard, who had married the king's brother's daughter, commanded. In the eighth were one thousand Bohemian crack troops, better schooled in arms than in good fortune. Here all of the baggage and implements had been located, as if the extreme rear were really the most secure place in the column. But things developed differently than had been expected, for the Hungarians crossed the Lech, encircled the army, and began to attack the legion in the rear with arrows. Launching their attack with ferocious war cries, they cut down some, captured others, seized all of the baggage, and they put the other armed men in this unit to flight. The sixth and seventh units were engaged in the same manner, and they too were forced to flee after many had been killed. When the king realized that there was a battle array in front of him and that, to his rear, the last legion was imperiled, he sent the duke (Conrad) with the fourth legion which freed the captives, retook the enemy's booty and drove off their plundering bands. After destroying the pillagers, Conrad returned with the banners of victory to the king. Miraculously, he had gained his triumph with young soldiers, virtually untested in combat and the martial arts, while many veterans,

114 *Ibid.*, *Appendices*, 178-181.

accustomed to the glory of victory, hesitated.

45 *voor de leesbaarheid weggelaten*

46 Meanwhile a great concern for the king and his army spread over all of Saxony because of his adversity. In addition, unusual portents terrified us. Churches in many localities were damaged by a powerful storm (*tempesta valida*) to the great dismay of every one who saw or heard it. Priest and nuns were struck dead by lightning, and many other horrible events, which we shall pass over, occurred at that time. [Without beginning a new chapter Widukind abruptly shifts back to the encounter near Augsburg.] Seeing that the whole weight of the contest was now in front of him, the king exhorted his comrades with these words: 'As you can see for yourselves, my soldiers, we must face this challenge with great courage, for the enemy is no longer distant, but positioned directly before us. Up to this point, with the aid of your vigorous hands and your ever victorious arms, I have gloriously fought outside of my territory and realm, and I have always conquered. Should I now, in my own land and kingdom, turn my back? I realize that they exceed us in numbers, but not in bravery nor in weapons, for, as we know, a large number of them are bereft of arms, and our greatest comfort is that we enjoy God's help. It would be shameful if we, the lords of most of Europe, should yield now to the enemy. If our end draws nigh, it is better that we die gloriously in battle than be defeated by the enemy and lead a life of slavery or that we, like wild beasts, meet our end on the gallows. I would say more comrades, if I knew that your spirits could be thereby inspired to military prowess and bravery. But for now let us confer with the enemy with our swords rather than with our tongues.' Having said this, he seized his shield and the holy lance, and he turned his horse first against the enemy, fulfilling the dual roles of the most powerful warrior and the highest commander. The bravest of the enemy resisted at the beginning, but, then, when they saw their comrades turning their backs, they, struck dumb with terror, were trapped between our men, we cut them down. Some of them, whose horses were worn out, sought refuge in nearby villages, where they were surrounded by armed men, and were cremated along with the buildings. Others swam across the nearby river, but, since the opposite embankment would not support them, they were swept away by the torrent and perished. The very same day their camp was taken and their prisoners were freed. On the second and third days, the remnants of this multitude were destroyed from the fortified localities in the vicinity, so that none or only a few survived. But victory over such a savage people came not without casualties.

47 Above all, Duke Conrad, the foremost of all in combat, suffering from battle fatigue caused by an unusually hot sun, loosened the straps on his armor to catch his breath and was pierced in his throat by an arrow and died instantly. At the king's command his body was recovered and transported with great honor to Worms, where he was laid to rest with great mourning among the Franks for this renowned man of greatness of spirit and flesh.

48 Three leaders of the Hungarian people were captured, taken to Duke Henry and were hanged, suffering a shameful death which they richly deserved.

49 Because of this splendid triumph the king was proclaimed by the army the father of the fatherland and *imperator*. He ordered that the highest praises be sung to God in all churches and through messengers he informed his revered mother. Then he returned home to Saxony with great jubilation and much happiness, for no king had been able to enjoy such a victory in two hundred years. His own men had not been involved in the Hungarian war, because they had been held in reserve for conflicts against the Slavs.